

Bevezetés a Jézus Társasága magyarországi rendtörténetének forrásaiba és irodalmába című kézirat-vázlat előkészítése

(Szakmai beszámoló)

A Jézus Társasága magyarországi működésének újraengedélyezése (1989) óta eltelt két és fél évtizedben jelentősen megnőtt a rend története iránti érdeklődés. Ennek két súlypontja a 16 – 17. századi, kora újkori történelem, illetve a rend 20. századi története a Magyar Királyság majd annak utódállamainak területén. A kutatói érdeklődés növekedése számos alapvető rendtörténeti kérdés tisztázását tette lehetővé, ezeket azonban a forrásfeltárás fáradságos munkája előzte meg. Ennek során egyre több történész és más diszciplínák kutatója fordult szaktanácsért a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárához, a legváltozatosabb rendtörténeti témák levéltári forrásai és szakirodalma után érdeklődve. Részben már az 1990-es évek elején, a levéltár és a rendtörténeti könyvtár újjászervezésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a rend fordultatos magyarországi története a forrásokat meglehetősen szórta. Másfelől viszont a jezsuiták története iránt kiemelkedő érdeklődés jelentős szakirodalmi termést hozott a 19. század végétől kezdve. Mindezekben az eligazodás egyre nehezebbé vált és válik.

Ennek megkönnyítésére a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára azt a célt tűzte ki, hogy egy általános levéltári és kutatási segédlet összeállítását kezdi meg, amely a későbbiekben támpontot adhat a rendtörténet iránt érdeklődőknek. Ez azonban messze túlmutatott a levéltár saját iratanyagán – a fő szempont az lett, hogy az egykori Magyar Királyság területén működött rendházak és a jezsuiták magyarországi általános történetéhez nyújtsunk fogódzót. Ennek előképe a piarista levéltár hasonló vállalkozása volt, amely 2007-ben került publikálásra (*Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába*. Összeáll.: Koltai András. Budapest, 2007. 275 p.).

Segédletünk összeállítása nem volt előzmények nélkül. Már az önálló magyar rendtartomány megalakulása (1909) utáni évtizedekben szisztematikus rendtörténeti gyűjtésbe kezdett Szittyay Dénes jezsuita, akinek munkássága részben épp az 1773. évi felosztatás következtében szétszóródott forrásanyag feltárását célozta. Az ő hagyatéka mellett bátran támaszkodhattunk az 1950 utáni szétszórás idején a rend központjában, a római rendi levéltárban tevékenykedő magyar rendtörténészek hatalmas forrásfeltáró és -feldolgozó munkájára: Polgár László, Szilas László és Lukács László atyák eredményeire. Ugyanakkor azzal is szembe kellett néznünk, hogy éppen a kommunista üldöztetés és az 1950. évi felosztatás következtében a 19–20. századi anyag is rendkívül szétszóródott a közlevéltárak (a

Magyar Nemzeti Levéltár megyei levéltárai) és a nyilvános magánlevéltárak (római katolikus egyházmegyei levéltárak és gyűjtemények) között.

A magyar rendtartomány új, központi levéltárának kialakításában 1990 után óriási szerepet játszó, már említett Lukács László éppen ezért kezdte meg az egykori jezsuita rendházak széthullott levéltárainak szisztematikus feltárását és az egyes levéltárakba, gyűjteményekbe került részeinek jegyzékelését. Ebben már a kezdetektől segítségére volt későbbi levéltáros utódja, Molnár Antal történész, aki kiterjedt rendtörténeti gyűjtésbe kezdett Lukács László vezetése mellett. Az így kialakuló Szittyay-, Lukács- és Molnár-gyűjtemények jelentették a kiindulási pontot munkánkhoz.

Ezeknek a korábbi gyűjtéseknek a szerkezetét, valamint a már említett piarista segédlet mintáját követve határoztuk meg a kézirat beosztását. Kötetünk egy bevezető (I.), illetve a rendtörténet nagy korszakaihoz igazodva további két egységre (II., III.) tagolódik. A Társaság első korszaka, az 1773 előtti időszak esetében a korabeli Magyarország rendházaira terjed ki gyűjtésünk: beleértve a Magyar Királyság Habsburg irányítás alatt álló területét és az 1686 után visszafoglalt hódoltság területét, illetve a történeti Erdélyt. A forrásadottságok, az eltérő fejlődési irányok, illetve a téma feldolgozottsága miatt eltekintettünk az osztrák rendtartomány és a Magyar Korona részét képező Horvátország és Dalmácia rendházainak ismertetésétől.

Az 1814. évi újraindulás, az 1853-tól folyamatos magyarországi jelenlét a Társaság második nagy korszaka. Ebben az időszakban törekedünk a Magyarország mindenkori területén működő rendházak számba vételére, de az első világháborút követően önálló állami és rendtartományi szervezetbe tömörülő (felvidéki, erdélyi) rendházak történetének további alakulásával nem foglalkoztunk.

A munkafolyamat kezdetén lefektetésre kerültek a legfontosabb szerkesztési elvek, valamint eldőlt, hogy a kötet három szerkesztője (Kádár Zsófia, Mihalik Béla Vilmos és Siptár Dániel) melyik szakasz elkészültének lesz speciális felelőse. A rendtörténet első korszaka esetében Lukács László katalógusai, valamint Gyenis András: Régi magyar jezsuita rendházak c. munkája alapján összeállítottuk a tárgyalandó rendházak listáját, valamint azokat státusuk szerinti csoportokba soroltuk. Az egyes intézményekre vonatkozó szakaszokat a következő elvek szerint építettük fel:

Az egyes intézmények típusuk szerint, ezen belül magyar nevük abc-rendjében szerepelnek, kivéve az egyetemek, akadémiák csoportját, ahol fontossági sorrendet alkalmaztunk. A latin elnevezéseket az 1773. évi katalógusok alapján tüntettük fel, kivéve az évszázadok folyamán jelentős változáson átment helynevek (Gyulafehérvár – Alba Iulia/Alba Carolina) esetében,

ahol mindkét változatot kiírtuk, valamint a már 1773 előtt megszűnt rendházaknál, ahol a megszűnésük évében használatos elnevezés kapott helyet a címben.

Az egy helységben működött különféle jezsuita intézmények összevontan, egy cím alatt található meg. Az erdélyi házak a korabeli közjogi különállás miatt a magyarországiaktól elválasztva kerültek tárgyalásra, az egyes rendház-típusok végén. A már 1773 előtt megszűnt állomáshelyeket ahhoz az intézménytípushoz soroltuk be, amelyekhez történetük nagyobb, fontosabb részében tartoztak (pl. Vágsellye – kollégium, Nagykároly – misszió), a többi esetben az adott rendházakat az 1773-ban fennálló rangjuk szerint csoportosítottuk. Az egyértelműen és mindvégig egy-egy közeli kollégiumhoz tartozó, attól függő, vagy annak birtokain működő kisebb rendházak történetét és esetleges önálló irodalmát az adott anyaháznál tárgyaltuk (pl. Buda-Víziváros és Pest a budai, Lipótvár a nagyszombati, Úrvölgy és Moticska a besztercebányai kollégiumnál, Felsőbánya a nagybányai rezidenciánál, stb.). Ugyanígy nem kaptak önálló helyet az állandó székhellyel nem rendelkező területi missziók, vándormissziók és családi missziók, az ezekre vonatkozó adatokat a missziós fejezet végén foglaltuk össze. Végezetül a jezsuita rendben alkalmazott fogalomhasználat alapján „önálló misszionak” nevezett intézmények közül is csak azok kaptak helyet a kötetben, amelyek viszonylag hosszabb fennállásuk miatt nem pusztán ideiglenes állomáshelyeknek, pár évig tartó sikertelen megtelepedési kísérletnek minősülnek. A rövidéletű intézmények ugyanakkor legtöbb esetben említésre kerültek a más rendházakról, vagy egyes missziótípusokról szóló szakaszokban. Ehhez hasonlóan a 20. századi rendházak esetén az emigrációban élő jezsuiták által fenntartott kanadai magyar stációk egységesen, a kanadai rendházak gyűjtőfejezetben kerülnek tárgyalásra. Mindezeket a terjedelmi megfontolásokon túl az is magyarázza, hogy az utóbbiakban felsorolt jezsuita állomáshelyekre általában nem vonatkozik önálló szakirodalom, saját levéltári anyaguk pedig, ha egyáltalán keletkezett, nem maradt fenn.

Az egyes állomáshelyekről szóló szakaszok három fő részből állnak. Először az adott intézmény történetének rövid összefoglalását adjuk három alfejezetben, melyek az alapításra, az intézmény fejlődésére (státusának változásai, a kapcsolódó oktatási intézmények története, a templom és rendház épületei), valamint a további lényeges vonatkozásokra (birtokok és gazdasági helyzet, tőle függő rendházak, lelkipásztori munka, egyéb végzett tevékenység) térnek ki. Ezt válogatott bibliográfia egészíti ki, mivel az 1.1 pontban ismertetett bibliográfiák feleslegessé teszik a teljességre törekvést a jelen munka keretei között. A válogatás szempontjai a következők voltak: bekerültek az adott intézményről szóló önálló munkák, az iskola és a templom történetét legrészletesebben tárgyaló művek, valamint minden olyan (többnyire művelődéstörténeti tárgyú) tanulmány, amely érdemben új adatokkal szolgál az

adott intézmény történetéhez. Ezen belül azon, legutóbb kiadott vagy legnívósabb művek feltüntetésére törekedtünk, amelyek a régebbi munkákat ismerik, hivatkoznak rájuk. Továbbá mindazokat a munkákat listáztuk, amelyek alapján a történelmi összefoglalók készültek. Ha a bibliográfiában szereplő munkák elektronikus formában, online is olvashatók, az internetes elérési utat szintén megadtuk. A harmadik részben a levéltári és kéziratos források számbavételét igyekeztünk elvégezni. A levéltári forrásoknál csak az egy egységben nagy tömegben fennmaradt anyag (pl. MNL OL Acta Jesuitica) lelőhelyét tüntettük fel, az elszórt iratok listázása lehetetlen és felesleges feladatnak tűnt. A kéziratos köteteknél a teljességre törekedtünk, mivel ezek általában fontos és nagyobb időtávot felölelő forrásai az adott intézmény történetének. Külön kiemeltük ugyanakkor a kiadott forrásokat, amennyiben elég nagy mennyiségű vagy fontosságú iratot tartalmaznak nyomtatásban, illetve az eleve nyomtatásban megjelent, de forrásnak minősülő 18. századi műveket.

Nem kaptak helyet azonban az egyes rendházaknak szentelt szakaszokban azok a levéltári egységek és szakirodalmi munkák, amelyek minden, vagy bizonyos szempontból minden jezsuita intézményhez egyaránt kapcsolódnak, mivel ezek a segédlet első, bevezető főfejezetében külön kiemelésre kerültek. Így pl. a felosztások iratanyaga, általános (régii kéziratos vagy modern nyomtatott) rendtörténeti munkák, kiadott levelezések, Staud Géza kézikönyve, stb. nem kerültek említésre. Szintén nem tartottuk szükségesnek azoknak a plébániáknak a kéziratos kötetét (leginkább anyakönyveit) feltüntetni, amelyeket hosszabb-rövidebb ideig jezsuiták vezettek.

A kézirat-vázlat előkészítése során sikerült összeállítani a bevezető I. főfejezet törzsét. Szintén elkészült a II. főfejezetből több 1773 előtti kollégium, rezidencia és missziós állomás leírása. Az elkészült részek tükrözik a szerkesztők munkamódszerét és a még feltárára váró rendházakról szóló szakaszok későbbi szerkezetét. A kézirat-vázlat az I-II. főfejezet tekintetében már részletesen tükrözi az egyes tárgyalandó rendházak sorrendjét is. Az előkészítési munkák során elkészült a főbb gyűjteményekben (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Pannonhalmi Főapátság Könyvtára) őrzött rendházi jesuitica anyag jegyzéke, amely kiegészíti, pontosítja a Szittyay-, Lukács- és Molnár-gyűjtéseket. Szintén elkészült a legfontosabb történeti kézikönyvek és sorozatok, valamint az általános rendtörténetre és a rend magyarországi történetének első korszakára vonatkozó szakirodalom legalapvetőbb munkái címlistájának összeállítása is.

Mindezek alapján a szakmai beszámolóinkhoz mellékelteként csatolt kézirat-vázlat tükrözi a Szittyay Dénes által megkezdett munka óta eltelt közel egy évszázad gyűjtőmunkájának

eredményét. A későbbiekben a korábbi gyűjtések eredményeinek pontosítása, majd a kézirat szerkezetébe illeszkedő feltöltése folytatódik. A kézirat szerkezetének kidolgozása, a feltáró munka eredményessége így biztosítja, hogy az elkészülő és a későbbiekben megjelentetésre kerülő munka alapvető kiindulási pontot és segédletet fog nyújtani a magyarországi jezsuita rendtörténet iránt érdeklődőknek.

Budapest, 2016. augusztus 24.

Dr. Mihalik Béla Vilmos
levéltárvezető
JTMRL

**BEVEZETÉS A JÉZUS TÁRSASÁGA
MAGYARORSZÁGI RENDTÖRTÉNETÉNEK
FORRÁSAIBA ÉS IRODALMÁBA**

(Kézirat-vázlat)

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

KÁDÁR ZSÓFIA
MIHALIK BÉLA VILMOS
SIPTÁR DÁNIEL

A kézirat-vázlat előkészítését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

BUDAPEST

2016

I. Bevezető rész

1. Segédletek és gyűjtemények

1.1. Bibliográfiák

POLGÁR, Ladislaus: *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560–1773)*. Roma, Institutum Historicum S. I., 1957. (Subsidia ad historiam S. I. 2.)

Polgár László eme korábbi bibliográfiája a magyar korona országaiban működött jezsuiták 1560–1773 közötti történetének irodalmát tárja az olvasók elé. Az alapvetően teljesnek szánt, ennek ellenére több ponton kissé hiányosnak mondható munka keletkezési ideje és tárgya miatt alapvetően a 2. világháború előtti magyar nyelvű szakirodalmat tartalmazza a legnagyobb arányban, fontos erénye ugyanakkor a 18. századtól kezdődően latin nyelven írt könyvek számbavétele. A bibliográfia kisebb mennyiségben horvát, szlovák, román, német és más nyelvű munkákat is tartalmaz. A szerző igyekezett egybegyűjteni a részben vagy egészében a magyar korona országainak jezsuitáival foglalkozó, akár önálló kötetben, akár folyóiratokban megjelent, sőt egyetemek vagy könyvtárak gyűjteményében kéziratban fellelhető műveket egyaránt, mellőzve azonban a napilapok cikkeit.

A bibliográfia első része a jezsuitákról és történetükről szóló általános tárgyú műveket sorolja fel a címben megjelölt területre koncentrálnak, a második, ún. kultúrtörténeti fejezet a művelődés szektorai alapján csoportosítja az egyes tételeket, a harmadik az egyes rendházakra, a negyedik a rendtagokra vonatkozó irodalmat gyűjti egybe. Részben annotált, mivel a szerző egyes címek után rövid latin megjegyzéseket tesz az adott kötet tartalmával és jezsuita vonatkozásaival kapcsolatban, a közép-európai nyelveken írt művek címeinek pedig latin fordítását is közli. A kötet elején részletes tartalomjegyzék, a végén szerzői névmutató található. A rendházak a latin helynevek abc-rendjében kerültek felsorolásra, a tájékozódást azonban megkönnyíti a kötetben található térkép, és a helynevek minden érintett nyelven feltüntetett listája a tartalomjegyzék keretein belül. Nem szerepelnek a kötetben azok a már 1773-mat megelőzően megszűnt jezsuita működési helyek, amelyekről nem született önálló történeti munka. Ismertette Benda Kálmán a Magyar Könyvszemle 74 (1958) 383–384. oldalán.

POLGÁR, László S.I.: *Bibliographie sur l'histoire de la Compagnie de Jésus* 1901–1980. I–III. Roma, Institutum Historicum Societatis Iesu, 1981–1990.

Polgár Lászlónak ez a nagyszabású bibliográfiája Carlos Sommervogel munkáját folytatta, aki monumentális műve történeti részében (Sommervogel, Carlos S. I.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. I–IX. 1890–1900. X–XII. 1909–1932.; I–XII.; 1960-ban új teljes kiadás) szerzőtársaival (Augustin és Aloys De Backer, August Carayon, Pierre Bliard) elvégezte a jezsuita rend történetére vonatkozó művek számba vételét a 19. század végéig. A 20. század első nyolc évtizedére vonatkozó folytatás elkészítésére Polgár mint 1952 óta az Archivum Historicum Societatis Iesu c. folyóirat (kiadja a római Institutum Historicum S.I.) bibliográfiai részének (*Bibliographia de historia Societatis Iesu*) szerkesztője vállalkozott. Korábbi, a magyar korona országait érintő bibliográfiájával ellentétben ebben a munkában a latin helyett a francia nyelvet tekintette elsődlegesnek.

A mű tematikus beosztású és csak ezen belül használja a módszertani rendező elvet. Eszerint három részre tagolódik: a Társaság egésze (I.), országok (II./1–2.), személyek (III./1–3.). Az egykötetes első rész két fő szakasza a Társaság általános történetét és annak speciális aspektusait tárgyalja. A második rész az országokat ábécérendben tartalmazza, de kontinensenként beosztva: az első kötetben Európa, a másodikban a többi földrész szerepel. A harmadik rész a személyeket ábécérendben sorolja fel három kötetben. A feltüntetett művek sorrendjét mindhárom résznél a következő elvek befolyásolják: általános után a speciális, azon belül a tárgyalt események időrendje, azon belül a megjelenésé, azon belül pedig a szerzők ábécérendje. Egyes esetekben a megjelenés nyelve vagy a publikáció jelentősége is kapcsolódik e rendezőelvekhez.

A szerző a teljességre törekedett, saját bevallása szerint 5–6% alatt maradt a hiányzó művek aránya. Kimaradtak az újságcikkek és könyvismertetések, de a nem publikált disszertációk lehetőség szerint szerepelnek a kötetben. A jezsuita rendtörténetet tárgyaló művek, bármely nyelven is születtek, megtalálhatók benne, a nem nyugat-európai nyelveken írtak címeit ugyanakkor franciára fordítva is közli.

A tematikus beosztás nagyon részletes és többszintes a kutatók dolgának megkönnyítésére. Polgár a következőkben feltüntetetteken túl további tagolást is alkalmazott, illetve helyenként a vonatkozó művek témaválasztása befolyásolta, némileg módosította az alfejezetek címeit.

I. *Toute la Compagnie* (1981) = 560 oldal

A) általános történet

1. Segédtudományok (szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, inventáriumok)
2. Forráskiadások
3. Történeti művek (általános, országonkénti, időmetszetekben, nagyobb művekben a jezsuitákról, rövid leírások a rendről, alkalomra íródott művek)

B) speciális történet

1. Loyolai Szent Ignác (szótárak, bibliográfiák, historiográfiák, források, életrajzok: tudományos és ismeretterjesztő jelleggel, életrajzi részletek, lelkiség, apostolkodás, részleges szempontok, portrék, karakter, különböző jellemzők, rövid életrajzok, kultusz, irodalom, művészetek, alkalomra íródott művek, polemikus művek)
2. Intézmény (segédkönyvek, források, általános kommentárok, specifikus kommentárok)
3. Lelkigyakorlatok (segédkönyvek, források, tanulmánykötetek, a mű története, általános kommentárok, specifikus kommentárok, teológiai témák, kulturális témák, direktóriumok, feldolgozások, egyházi jóváhagyások, általános bemutatások, apológiák)
4. Lelkiség (segédkönyvek, források, általános és specifikus művek, spirituális tevékenységek, átélt lelkiség)
5. Lelkipásztori tevékenység (lelki gyakorlatok, missziók, Mária-kongregációk, Szent Szív kultusz, imaapostolság, más szolgálatok)
6. Kulturális tevékenység (pedagógia, egyházi tudományok, világi tudományok, irodalom, művészetek, társadalmi kommunikáció – ezeken belül különösen sok további alfejezet található)
7. Polemikus írások (általánosságok, specifikus polémiák, általános polémiák)

II/1. Les Pays – Europe (1983) = 604 oldal

II/2. Les Pays – Amérique, Asie, Afrique, Océanie (1986) = 544 oldal

https://archive.org/details/polgar_vol2

A művek az egyes országok ábécérendje szerint, a 2. kötetben ezen felül földrészenként kerültek csoportosításra. Azon országok esetében, amelyekre vonatkozóan nagyszámú kötet szerepel a bibliográfiában, további beosztást alkalmazott a szerző:

1. általános történet (az I. kötethez hasonló bontásban)

2. speciális történet

- a. Lelkipásztori tevékenység (az egyes alpontok itt és a következőkben is nagyjából az I. kötet további beosztását követik)
- b. Kulturális tevékenység
- c. Polemikus írások

3. helyi történet (az egyes rendházakra vonatkozó irodalom a helynevek ábécérendje szerint)

A II/2. kötetben Amerika és Ázsia esetében külön is szerepel egy-egy általános és speciális történeti rész az adott kontinens jezsuita történelmével kapcsolatban.

III/1. Les Personnes – Dictionnaires; A–F (1990) = 688 oldal

III/2. Les Personnes – G–Q (1990) = 720 oldal

III/3. Les Personnes – R–Z (1990) = 748 oldal

A III/1. kötet elején azok az egyházi és nemzeti kézikönyvek (lexikonok, enciklopédiák, stb.) kerültek felsorolásra, amelyekben bizonyos jezsuiták élete szócikként szerepel, szerzővel és oldalszámmal együtt megadva a szóban forgó atyák neveit is. Ezt a szakaszt követi azoknak a műveknek a sora, amelyek egyes jezsuitákról íródtak, a vezetéknevek ábécérendjében. A legkiemelkedőbb személyiségekről nagyobb számban megjelent munkákat a szerző további tematikus csoportokra osztotta. Az egyes betűk által meghatározott fejezetek végén azoknak az addig nem szereplő jezsuitáknak a felsorolása található, akikre vonatkozóan önálló művek nem születtek ugyan, de akiknek az életével kapcsolatban a bibliográfia I–II. kötetének tételeiben adatokat találhatunk. A szintén vezetéknev szerint ábécérendbe szedett személynevek után itt a kötet és tétel száma található meg. A III/2. és 3. kötet a fentieknek megfelelően az ábécé későbbi betűi szerint folytatja a felsorolást a III/1. kötet módszertanával megegyezően.

Polgár László 2001-ben bekövetkezett halálát megelőzően 1981-től 2000 végéig ezt a módszertant és beosztást követve folytatta a jezsuita történeti bibliográfia összeállítását. Az adott évben megjelent írásokat, illetve az addig kimaradt korábbi műveket tartalmazó kiegészítések az Archivum Historicum Societatis Iesu következő évi számában láttak

napvilágot, valamint különnyomatban is kiadták őket. A különnyomatok végén szerzői névmutató, valamint egyes esetekben az előző évre vonatkozó historiográfiai beszámoló is található. Egyes könyvtárakban ezeknek a különnyomatoknak a néhány évente egybekötött változatai is fellelhetők.

Pl.

László Polgár S. I.: Bibliographie sur l'histoire de la Compagnie de Jésus. (Archivum Historicum Societatis Iesu. Extractum e vol. LV–LVII. 1986–1988.) Roma, 1986–1988. (OSzK)

Polgár bibliográfiai munkáját Paul Begheyn holland jezsuita folytatta, aki a 2000-tól megjelent történeti tárgyú művek listáját alig módosított módszertan szerint az Archivum Historicum Societatis Iesu számaiban publikálja 2006 óta, a rovat elsődleges nyelve az angol.

1.2. Könyvtárak

1.2.1. Archivum Romanum Societatis Iesu könyvtára (Róma)

A Jézus Társasága római történeti könyvtára a levéltár, az Archivum Romanum Societatis Iesu segédkönyvtáraként működik. A könyvtár állománya mintegy százezer kötetre tehető, a rendtörténet legfontosabb munkáit gyűjtik. A könyvtárról és annak történetéről nyomtatott segédlet, munka jelenleg nem áll rendelkezésre. A könyvtár katalógusa 2011 óta online is elérhető a következő címen: <http://www.ceibib.it/opac>.

1.2.2. Osztrák Jezsuita Rendtartomány Levéltára és Könyvtára

(Archiv der Österreichischen Provinz der Gesellschaft Jesu, Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu, AASI)

Dr. Ignaz Seipel-Platz 1, A-1010 Wien

archiv.at@jesuiten.org

P. Peter Paul Gangl SJ (levéltáros)

Dr. Martina Lehner (levéltáros és könyvtáros)

A jezsuita rend osztrák rendtartományának központi levéltára és könyvtára a bécsi egykori ún. akadémiai kollégium épületében található (Dr. Ignaz Seipel-Platz 1.). Az 1773. évi feloszlatás előtti időszakból csak szórványos, utólag gyűjtött levéltári anyagot, illetve az akadémiai kollégium és a jezsuita egyetemi templom (Universitätskirche) egykori levéltárának töredékeit őrzik, a levéltári anyag java részét az újkori osztrák rendtartomány iratai teszik ki. Későbbi gyűjtés (vásárlások) eredménye a 16–18. századi jezsuita kiadványokból, régi nyomtatványokból álló gazdag, több ezer kötetes könyvtár. A könyvtár modern része szakkönyvtár: a rendtörténetre, ezen belül elsősorban a mindenkor osztrák provinciára vonatkozó szakirodalmat gyűjtik.

A könyvtár és levéltár valamennyi részlege csak tudományos kutatás céljából használható ingyen, egyéb esetekben a kutatásért térítési díjat számíthatnak fel. A levéltári iratok 50 évre visszamenőleg nem kutathatóak. A levéltár segédletekkel csak részben van ellátva, repertóriumuk nincs kiadva. A kutatóteremben papíralapon az utóbbi 2-3 év rendezési munkáinak eredményeként elkészült kéziratos katalógusból (*Archiv der österr. Provinz SJ – Handschriften*) tájékozódhat a kutató az 1773 előtti iratanyagáról, amely szinte kivétel nélkül kötetes kéziratos iratokat (és nem szálas iratokat) jelent. (Mivel e kötetek őrzési helye a legutóbbi évekig a nyomtatványokétól nem különült el, ezért eddig csaknem ismeretlenek voltak a kutatás számára.) Az iratanyagáról további tájékoztatást a helyszínen vagy telefonon, illetve

elektronikus úton a gyűjtemény munkatársaitól lehet kérni, akik egy belső használatra készült számítógépes katalógusból keresik ki a kutatási téma szerint az anyagot. A könyvtári katalógus a levéltári segédletekkel egyezően nem nyilvános, csak megadott témák, illetve szerző és cím szerinti keresés lehetséges a könyvtáros segítségével. A gyűjtemény nyitva tartása és kutatói kapacitása is korlátozott: csak heti három napon (kedd, szerda, csütörtök) délelőtt és kora délután (9–15 óráig) látogatható, kizárólag előzetes bejelentkezéssel.

1.2.3. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány Levéltára és Rendtörténeti Könyvtára (Budapest) MB

A Rendtörténeti Könyvtár magját 1934-ben kezdték el kialakítani a rendtörténeti forrásgyűjtéssel és a történeti levéltár kialakításával párhuzamosan. Struktúrájára, a könyvvállomány nagyságára azonban nem rendelkezünk adatokkal. 1950-ben a rend feloszlásakor az egyes rendházak könyvtárainak szétszóródásához hasonlóan a rendtörténeti könyvtár állománya is ugyanilyen sorsra jutott, jóllehet kisebb részeit a kispesti Jézus Szíve templom padlásán, egyes atyáknál és híveknél rejtették el.

1990 után megkezdődött a levéltár újjászervezésével együtt a könyvtár felállítása is. Ma két nagy részre tagolódik. A Rendtörténeti Könyvtár a jezsuita rend általános és magyarországi történetére vonatkozó köteteket, valamint a magyar rendtagok által írt műveket gyűjti, míg a Régi Könyvtár a rendházi könyvtárakból megmenekült, részben az Országos Széchényi Könyvtárától, részben pedig a Pannonhalmi Főapátság Könyvtárából visszaszámazott 16–19. századi könyvekből áll. A könyvtár összállománya mintegy tízezer kötetre rúg. A könyvtár történetére bővebben: MIHALIK Béla Vilmos: „*Nyolcvanéves*” a *Jezsuita Levéltár*, in *Levéltári Szemle* 64(2014):4. 26–34. A katalógus online elérhető a következő címen: <http://katalogus.jezsu.hu>.

1. 3. Forrástípusok

(1.) A *litterae annuae* vagyis a jezsuita éves jelentések sorozata a kutatás számára széles körben ismert, magyar vonatkozásban mégis – részben óriási terjedelme miatt – jórészt kiaknázatlan forrástömeg. A *litterae annuae* jellemzőiről és forrásértékéről 1. Markus FRIEDRICH: *Circulating and Compiling the Litterae Annuae: Towards a History of the Jesuit System of Communication. Archivum Historicum Societatis Iesu* 77(2008), 3–39. és Gernot HEIB: *Die „Litterae Annuae” und die „Historiae” der Jesuiten. In: Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch.* Hrsg. von Josef

Pauser, Martin Scheutz, Thomas Winkelbauer. Wien–München, Oldenbourg, 2004. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungband 44.) 663–674. (további szakirodalommal). A jezsuita forrástípusokról és információs rendszerről bővebben l. Markus FRIEDRICH: *Der lange Arm Roms? Globale Verwaltung und Kommunikation im Jesuitenorden 1540–1773*. Frankfurt–New York, Campus, 2011.

A belső nyilvánosság számára, egyúttal a rendi előljárók tájékoztatására készült jelentések nyersanyagát évente az egyes rendházakban állították össze, majd küldték el a rendtartomány központjába, ahol a beérkezett szövegeket meghatározott szempontok szerint összeszerkesztették, egyetlen narratívává gyúrták. A szöveget kézzel másolták, majd egy példányát Bécsből Rómába küldték, egy vagy több példányt pedig (rendszerint két-három éves késéssel) a rendtartomány intézményeiben köröztettek, és minden rendházban felolvasták. A jelentések a 17. század közepéig (1650/51-ig) rendházanként tartalmazzák egyrészt a legfontosabb számszerűsített adatokat (például a helyben szolgáló rendtagok számát rendtagtípusonként, a szentségkiszolgáltatások számát, a helyi gimnázium diákjainak létszámát) másrészt pedig – tekintettel a rendtagok buzgalmának erősítésére is – információkat a kollégium, rezidencia (vagy misszió) azévi működésének, tevékenységének eredményeiről. A 17. század második felében – a rendházak számának növekedése miatt – áttértek a tematikus szerkesztésre, így az egyes településekről származó beszámolókból kevesebb eseteírás, példázat került be a jelentésekbe. A magyarországi rendházak viszonylatában a *litterae annuae* igen fontos és becses forrástípus, mert a legkorábbi jezsuita háztörténetek közül kevés maradt fenn, de az éves jelentések részben pótolni tudják az elveszett *historia domus*okat, ráadásul szeriális jellegük miatt összehasonlításra alkalmas adatokat tartalmaznak. A jelentések történeti értékét ugyan több történész kétségbe vonta, egyrészt a topikus, szinte mindig névtelen eseteírások, sematikus (és más források híján sokszor ellenőrizhetetlen hitelű) példázatok miatt, másrészt a tendenciózusság, esetenként a sikerek „propagandisztikus” felnagyítása miatt. Közöttük maga a jeles rendtörténész (és rendtag) Bernhard Duhr is szkeptikus volt forrásértékük tekintetében. Bár ő az éves jelentéseket ő is nagy mértékben felhasználta munkájához, de azokat a *historia domus*oknál kevésbé megbízhatónak, kisebb történeti értékűnek tartotta. Megfelelő forráskritikával azonban a *litterae annuae* információi jól használhatók, mert akár egyes rendházak, akár a provincia szintjén rendszerint előfordulnak bennük egyedi történetek, az év különleges eseményeinek leírásai. Az osztrák rendtartomány éves jelentéseinek teljes sorozatát őrzi az Osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratára (Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung), a sorozat mikrofilmmásolata Budapesten a Magyar Tudományos

Akadémia Könyvtár és Információs Központ gyűjteményében használható. A jelentések másik, egyező szövegű, teljes sorozata a Társaság római központi levéltárában (Archivum Romanum Societatis Iesu) maradt fenn. Hiányos sorozatot őriz a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratára.

(2.) A **rendi központi – tartományfőnöki, illetve rendfőnöki – iratanyag** különösen értékes a Társaság erősen központosított, szigorú hierarchia szerint szerveződő intézményrendszere miatt, mivel a rendi felsőbb döntéshozatalba nyújt bepillantást. Az osztrák provincia Bécsben található rendtartományi levéltára a Társaság 1773. évi felosztásakor szétszóródott, csak töredékei maradtak meg. Részben az osztrák állami levéltár (Österreichisches Staatsarchiv), részben az osztrák nemzeti könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) kéziratára, illetve a mai osztrák jezsuita rendtartományi levéltár (Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu) iratanyagában. A jezsuiták helyi, rendházankénti iratanyaga alapján jól rendezett, szisztematikusan gyarapított bécsi irat-, illetve levéltárat feltételezhetünk, amely korabeli mutatókkal is el volt látva. Erre utal például a provincia központjában elkülönítve őrzött rendtartományi prokurátori levéltár fennmaradt inventáriumkötetete. (Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus- Hof- und Staatsarchiv, Klosterakten fasc. 181. *Inventarium Archivi Scripta in Procuratoria Provinciae Austriae Soc. Iesu, quae concernunt, collegia, domos, residentias et missiones in Ungaria conscriptum anno MDCCXXXVIII.*) A rendtartomány iratai között az éves jelentések, a rendfőnöki levelezés (és egyéb iratok) mellett szabálygyűjtemények említhetőek (vö. például: Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu (Bécs), Sign. 2 11 15 07, *Ordinationes momenti maioris et perpetuae, admodum reverendorum patres generalium.* [1579–1747], Sign. 2 11 15 09, *Liber secundus ordinationum in duas partes divisus.*). Illetve olyan, a belső rendi nyilvánosságnak szánt kötetek is fennmaradtak, mint például a rendtartomány kollégiumainak és rendházainak alapítóiról és jötevőiről 1675-ben készült kéziratosszeállítás. (Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu (Bécs), Sign. 2 08 12 16, *Elogia fundatorum et benefactorum collegiorum et domorum Provinciae Austriae Societatis Iesu. Anno MDCLXXV.*) A rendtartományi levéltárhoz kapcsolódva említem a bécsi provinciális és a rendfőnök levelezéséből a római válaszokat őrző sorozatot is. Az iratanyag teljes szövegű másolatait a római központi jezsuita levéltár őrzi, míg a tartományfőnökök beküldött levelei nem maradtak fenn, így a „féloldalas” levelezés annál értékesebb kiegészítője a hazai forrásoknak. A rendfőnökök válaszleveleinek sorozata (a vonatkozó évekből) az ARSI Austr. 3–8. jelzetű kötetekben található. A levélkorpusz magyar vonatkozásairól Lukács László készített

gépíratos másolatokat, amelyek őrzési helye: JTMRL VI. 68. 1. (Lukács László gépíratos forrásmásolatai).

(3.) A jezsuita provinciánként **évente összeállított személyi katalógusok**, illetve az ezeknél részletesebb, háromévenként lejegyzett **triennális katalógusok** a Társaság központi, római levéltárában (Archivum Romanum Societatis Iesu) maradtak fenn. A mindenkori rendtagokról a személyi katalógusok alapján a legfontosabb életrajzi adatokat, illetve az életút állomásait ismerhetjük meg: név, rendi státus (*pater, coadiutor temporalis, scholasticus, novitius*), náció, születési dátum és hely, a belépés, fogadalomtétel, pappá szentelés, halálozás és/vagy a rendből való elbocsátás adatai (hely, dátum), tanulmányok helyszínei és évei, tercia probáció éve és helye, a renden belüli tisztségek (papok esetén pl. gimnáziumi tanító, egyetemi tanár, hitszónok, katekista, gyóntató, spirituális atya, társulati előljáró, misszionárius, gazdasági vezető; segítőtestvérek esetén pl. kapus, bevásárló, szakács, éléstár-felügyelő, szabó, számtartó, sekrestyés, mosodás, ruhatár öre, felszolgáló, az utazó rendtagok kísérője, beteggondozó), szolgálati helyek (rendházak) és évek. Az osztrák provincia 1773 előtti katalógusai kéziratosak, de azokat teljes egészében publikálta Lukács László SJ rendtörténész: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I.*, I. 1551–1600. II. 1601–1640. III. 1641–1665. IV. 1666–1683. V. 1684–1699. VI. 1700–1717. VII. 1718–1733. VIII. 1734–1747. IX. 1748–1760. X. 1761–1769. XI. 1770–1773. *Index*. Coll. et ed. Ladislaus LUKÁCS. Romae, Institutum Historicum S. I., 1978–1995. A forráskiadványt kiegészíti a Lukács által a rendtagokról összeállított katalógus: Ladislaus LUKÁCS: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I–III. Romae, Institutum Historicum S. I., 1987–1988. A *Catalogi personarum...* első két kötetében előforduló rendtagok életútjai e kötetek végén találhatóak, a *Catalogus generalis...* életrajzokat nem ismétli meg, így a két sorozat csak együtt használható! Az újkori (19–20. századi) rendtartományok tagjairól évente kiadott, nyomtatott katalógusok állnak rendelkezésre. A magyar jezsuiták életrajzát közreadja: BIKFALVI Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003*. Budapest, 2007. Szilas László magyar jezsuita életrajzi lexikona pedig jelenleg online érhető el: <http://jezsuita.hu/nevtar> oldalon.

(4.) A helyben, **az egyes rendházakban keletkezett iratanyagból** elsőként **a belső, rendi irattípusok** érdemelnek figyelmet. A jezsuita szabályzatok értelmében háztörténetet azaz *historia domust* minden kollégiumban vezettek. A háztörténet évente a helyben szolgáló rendtagok nevét és beosztását, majd a *litterae annuae* tematikus tagolásához hasonlóan a kollégium tevékenységét, működését mutatja be. Az éves jelentéssel ellentétben azonban nem volt cél az anonimizálás, továbbá a szerkezet és a tartalom is kevésbé volt szabályozott, ami

nagyobb teret engedett a helyi történések pontosabb megőrkítésének. A háztörténet évente visszatekintve a rendház, az iskola, a birtokok és missziók legfontosabb eseményeit rögzítette. Nagy nyilvánosságot nem kapott, olvasói leginkább a rendházakban szolgáló, személyükben gyakran változó rendtagok lehettek, akik új állomáshelyük viszonyairól a *historiából* tájékozódhattak. Egyes, nagyobb rendházak életét örökítették meg a *historia domusoknál* részletesebb, az eseményeket naponta számba vevő *diariumok*. Hasonló történeti jellegű, narratív beszámolókat és névsorokat is tartalmazó források a jezsuita kongregációk tagkönyvei, *historiái*, *albumai*, illetve számadáskönyvei. Az iskolai anyakönyvek szintén külön forrástípust alkotnak. Adattartalmukat a gimnáziumi képzés egész rendszerét meghatározó Ratio studiorum szabályozta, amely szerint a diákok családi és keresztnéve mellett fel kellett jegyezni származási helyüket, korukat, szüleik nevét, lakhelyüket, felvételük évét és napját. (*Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu (1586 1591 1599)*). Ed. Ladislaus LUKÁCS. Romae, Institutum Historicum Societatis Iesu, 1986. (Monumenta paedagogica Societatis Iesu. Nova editio penitus retractata V.), 405–406. (Regulae praefecti studiorum inferiorum, 11. Admissio) A magyarországi matrikulákban azonban gyakran ennél kevesebb adat, olykor csupán a tanulók neve szerepel. Míg az eddig említett helyi jezsuita források a legkülönbözőbb őrzőhelyeken maradtak fenn, a rendház vezetőjének és tagjainak levelezése főként az adott rendház egyéb iratanyagával együtt a Magyar Kamara irattárába került (Acta Iesuitica), így ezeket ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi Budapesten.

(5.) **A rendházak egykori irat-, illetve levéltárainak elsősorban jogbiztosító jellegű, másrészt vegyes tartalmú iratanyaga** – az előbbi misszilisanyaggal együtt – a Jézus Társasága birtokainak tartozékként került a Magyar Kamara tulajdonába 1773 után. A kollégiumonként begyűjtött iratanyagból a birtokiratokat index- és regisztrumkötetekkel látták el (registrata), míg a változatos témájú, nem jogbiztosító anyagot jegyzékelés nélkül őrizték meg (irregistrata). Az irregistrata anyag számos „gyakorlati” jellegű, azaz a rendházak mindennapi működését dokumentáló aktát őrizz, például urbárium- és számadásköteteket, továbbá az iskolákra, társulatokra, a jezsuita épületekre vagy az egyes rendtagokra vonatkozó szálas iratokat.

(6.) Formai okokból célszerű elkülöníteni a rendházakhoz kötődő korabeli **nyomtatványanyagot**. A jezsuita társulatok nyomtatványai: ajándékkönyvek, társulati meghívók, halotti katalógusok nem csak az egyes rendházak iratanyagában maradtak fenn, hanem számos közgyűjteményben szétszórva található meg. A gimnáziumi oktatás részeként

kiadott tézislapokat, vizsganyomtatványokat különösen a művészet- és irodalomtörténészek forgatják haszonnal.

1.4. Levéltárak, kéziratárak

1.4.1. Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma)

A Jézus Társasága római levéltárának gyökerei a rend megalakulásának évtizedeire nyúlnak vissza. Bár már 1538-tól ismertek írnokok, az első titkársági szabályzat 1547-ből, Juan Alfonso DE POLANCO rendi titkár idejéből való. Lényegében ezt tekinthetjük a központi rendi levéltár kezdetének. A levéltár kezdeteire vö.: SCHURHAMMER, Georg SJ: *Die Anfänge des Römischen Archivs der Gesellschaft Jesu (1538 – 1541)*, in AHSI 12(1943), 89–118. A rend 1773. évi feloszlata értelemszerűen komoly következményekkel járt a levéltári állományra nézve is. Egy részét feltehetőleg maguk a jezsuiták semmisítették meg, így például a generálisok válaszleveleit, hogy az esetleges további támadásokat elkerüljék. A megmaradt iratok a Szentszék felügyelete alá kerültek, és 1814-ig a római Domus Professában őrizték, de bizonyos részeit, egyes kéziratokat bíborosok, egyházi előljárók kiemelték, így ezek ma más közgyűjteményekben találhatóak. A rend újjászervezését követően a levéltárat is visszakapták, ám 1873-ban Rómának az Olasz Királyságba való beolvasztásával ismét nehéz idők következtek. A levéltár egy részét elrejtették, de például a prokurátori levéltárat az új olasz állam elkobozta, és a királyi levéltárban őrizték 1924-ig. 1890–1893 között a Régi Társaság iratait sikerült kijuttatni Rómából és 1939-ig a hollandiai Exatenben őrizték. A levéltár állománya ekkor egyesült végleg az új jezsuita Curián, a Via dei Penitenzierin felépült épületkomplexumban. Itt nyílt meg 1993-ban a levéltár újonnan emelt épületrésze is. A levéltár felépítése a következőképpen néz ki napjainkban:

I. Régi Társaság levéltára (1773 előtt), amely asszisztenciák, azon belül pedig az egyes rendtartományok, provinciák rendjében épül fel. A rendtartományok iratanyagán belül a következő nagyobb sorozatok különíthetők el:

1. Fogadalmak
2. Katalógusok
3. Levelezés
4. Évkönyvek és egyéb jelentések
5. Nekrológok

Az egyes asszisztenciák és provinciák szerint rendezett iratanyagon túl a további nagyobb sorozatokat hozták létre:

1. Általános rendgyűlések és provinciagyűlések
2. Szabályzatok
3. Lelkigyakorlatos kéziratok
4. Rendtörténeti kéziratok
 5. Levelezések
 6. Életrajzi adatok
 7. Hitvitázó iratok
 8. Kéziratok
 9. Vegyes

A magyarországi rendházak ekkoriban a Német Asszisztencián (*Assistentia Germaniae*) belül az Osztrák Rendtartományhoz (*Provincia Austriae*) tartoztak. Az asszisztencia levéltára 221 kötetre rúg, míg a rendtartományé 251 kötetből áll.

II. Új Társaság levéltára (1814 után). Ezen belül szintén asszisztenciák és rendtartományok szerint rendezett az iratanyag, hasonló nagyobb tematikus sorozatokkal, mint a Régi Társaságra vonatkozólag. Az egyes provinciákon kívüli nagyobb iratsorozatok között itt már megjelentek a római jezsuita Curia titkárságainak iratai, az egyes rendfőnökök személyes hagyatékai, valamint a Szentszékkal való kapcsolattartás dokumentumai.

Az 1909-ben megalakult önálló Magyarországi Rendtartomány (*Provincia Hungariae*) iratanyaga öt nagyobb sorozatra tagolódik:

1. *Epistolae*
2. *Negotia specialia*
3. *Documenta triennalia*
5. *Varia historica*

III. Fondo Gesuitico. Nagyrészt ide kerültek azok a levéltári anyagrészek, amelyeket például 1873-ban az Olasz Királyság konfiskált és az állami levéltárban helyezett el. Az iratok nagy része a felosztás előtti, a Régi Társaság időszakára vonatkozik. Összesen húsz sorozatba rendezték, ezek közül a legfontosabbak:

1. Kollégiumok
2. Levelezés
3. Cenzúra
4. Római jezsuita rendházak
5. Rendi prokurátori levéltár
6. Kéziratok
7. Nekrológok

8. Nyomtatványok

9. Vegyes

IV. Kisebb levéltárak. Ide kisebb gyűjtemények kerültek elhelyezésre, például a fényképgyűjtemény, a két nagy római jezsuita templom (Il Gesù és San Ignazio) és a Történeti Intézet (Institutum Historicum) levéltára.

Az Archivum Romanum Societatis Iesu nagyrészt rendezett, levéltári szempontból feltárt gyűjtemény, a sorozatok legnagyobb részéhez már rendelkezésre áll raktári jegyzék. Ezeknek a magyar szempontból fontos részéről másolat érhető el a budapesti Jezuista Levéltárban, így például a Régi és Új Társaság idejéből fennmaradt provincia-levéltárról (Provincia Austriae ill. Provincia Hungariae), továbbá a Fondo Gesuiticóról is. A levéltárról egy általánosabb útmutató is megjelent: MCCOOG, Thomas SJ, *A Guide to Jesuit Archives*, St. Louis-Rome, 2001.

1.4.2 Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung (Bécs) MB

Az osztrák nemzeti könyvtár gyökerei a 16. századra nyúlnak vissza, amikor a császári udvarban létrejött a könyvtár és kinevezték annak első prefektusát. 1920-ig mint Udvari Könyvtár működött, ezt követően vált a létrejövő Ausztria nemzeti könyvtárává. A könyvtár történetére 1922-ig: *Geschichte der Österreichische Nationalbibliothek. Bd. 1. Die Hofbibliothek (1368–1922)*. Hrsg. Kisser, Alois – Stummvoll, Josef. Wien, 1968.; ill. 1923 után: *Geschichte der Österreichische Nationalbibliothek. Bd. 2. Die Nationalbibliothek (1923–1967)*. Hrsg. Trenkler, Ernst – Stummvoll, Josef. Wien, 1973.

A könyvtáron belül kialakuló kéziratár ma már egy összevont különgyűjteményt alkot az ősi és réginyomtatványtárral. A kéziratgyűjtemény a következő nagyobb részekből áll: kéziratok, autográf levelezések, hagyatékok, a nemzeti könyvtár levéltára és a kéziratár kézikönyvtára. A kéziratok több, nyelvi csoportba sorolták (nyugati, héber, japán, kínai, szláv, stb.). A nyugati nyelvű kéziratok (Abendländische Handschriften) belül két nagy sorozatot alkotnak. A régi sorozat a Codices (Cod.) 1-15500 sorszám alatt található, az új sorozatot pedig a Codices Series nova (Cod. Ser. n.) 1-53248 sorszám alatt helyezték el, ebben az 1870 utáni beszerzések találhatóak.

A jezsuita kéziratok a Cod. 11947–12420 közötti sorszámok alatt találhatóak. Ezek jelentős részét az éves jelentések vagyis a Litterae Annuae sorozata teszi ki. Emellett számos rendházra találhatóak források, számadások, háztörténetek – ezek között viszont a magyar vonatkozású rendházak kisebb számban találhatóak csak. A kéziratárhoz készült nyomtatott segédlet: *Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca*

Palatina Vindobonensi asservatorum. Ed. Academia Caesarea Vindobonensis. Wien, 1864–1899. A vonatkozó kötetek digitalizált formában is elérhetőek az alábbi honlapon: <http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/hs//kataloge-HSA.htm#Wien>.

1.4.3. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány Levéltára (Budapest) **MB**

A magyar provincia történeti gyűjteményét 1934-ben alapították, célja a magyarországi rendtörténet megírásához szükséges források gyűjtése volt. Hamarosan több gyűjtemény megvételre, illetve átvételre került (Pompéry Aurél, Szittyay Dénes gyűjtése), illetve külföldi és hazai közgyűjteményekben kezdett kutatómunkába a feladatra kijelölt Gyenis András SJ és Siska István SJ. A levéltár azonban a rend feloszlásakor, 1950-ben szétszóródott, részben elpusztult, részben megbízható atyákhoz és hívekhez kerültek értékes dokumentumai, illetve egy része pedig a pannonhalmi Szociális Otthonba került az ott élő idős jezsuiták felügyelete alatt. A feloszlás azonban nemcsak a történeti levéltári gyűjteményt, hanem az egyes rendházak és a Curia irattárát is súlyosan érintette, ezek jelentős része ugyanis örökre elenyészett, elpusztult. A külföldre menekült magyar jezsuitákat összefogó viceprovincia, a Sectio II. irattára ekkor kezdett kialakulni, és majd az újraegyesítést követően, 1990 után került hazaszállításra.

A pannonhalmi Szociális Otthonban található levéltári anyagokat 1968-ban Budapestre szállították, ahol sokáig a Szent István Bazilika pincéjében tárolták. 1983-ra ez az iratanyag az esztergomi Primási Levéltárba került. Ugyanide került a Holovics Flórián SJ által őrzött iratanyag és részben az ő anyaggyűjtése is. A rendszerváltást követően a Primási Levéltárban őrzött iratanyagot átadták az újjáalakuló magyar rendtartomány levéltárának. Az elpusztult Curiai levéltár pótlására Lukács László SJ, az új jezsuita levéltár vezetője a római Archivum Historicum Societatis Iesu állományából fénymásolatot készített a generálisok és a provinciálisok közt 1909–1950 között folyó levelezésről, valamint a kínai magyar misszió levelezéséről is.

A 2010-es évek elejére kialakult a levéltár jelenlegi struktúrája és megjelent az első nagyobb rendezést követő fond- és állagjegyzék: MIHALIK Béla Vilmos – MOLNÁR Antal: *A Jézus Társaság Magyarországi Rendtartományának Levéltára*, in Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24(2012): 1–2. 169–178. A levéltár jelenlegi szerkezete a következőképpen alakul napjainkban:

I. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára

I.1. 1773 előtti iratok (Régi Társaság)

I.2. Osztrák(-Magyar) Rendtartomány iratai (1814–1909)

I.3. Magyar Rendtartomány iratai (1909–1950)

I.4. Sectio I. iratai (1950–1990)

I.5. Sectio II. iratai (1950–1990)

I.6. Újraegyesült Magyar Rendtartomány iratai (1990-től)

II. Rendházak

III. Jezsuita rendtagok hagyatékai

IV. Vegyes

A levéltár történetéről bővebben vö.: MIHALIK Béla Vilmos: „*Nyolcvanéves*” a *Jezsuita Levéltár*, in *Levéltári Szemle* 64(2014) 26–34. További információk a levéltár honlapján érhetőek el: <http://leveltar.jezsuita.hu/>.

1.4.4. Magyar Nemzeti Levéltár

1.4.5. ELTE Egyetemi Könyvtár, kéziratár

1.4.6. Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, kéziratár, Paintner-gyűjtemény

A II. József uralkodása idején Magyarországon feloszlott, majd 1802-ben visszaállított bencés rend újkori hazai könyv- és kéziratgyűjteményei közül kiemelkedik a pannonhalmi főapátsági könyvtár. Ennek becses részét alkotja a soproni születésű jezsuita, Paintner Mihály (1753–1825) könyv- és kéziratgyűjteménye, az ún. *Jesuitica*. Paintner a Társaság feloszlása után számos egykori jezsuita kéziratot és nyomtatványt gyűjtött össze, mentett meg és egészített ki saját jegyzeteivel, egykori rendtársai életéről is adatokat gyűjtött, sokukkal levelezett, az elhunytakról nekrológokat írt. A bencés rendhez való kötődése (testvére, Dózsa bencés rendtag volt) miatt gazdag gyűjteményét 1825-ben végrendeletileg a pannonhalmi főapátságra hagyta, de mivel halálakor e végrendelet nem volt érvényben (ugyanis azt még egyszer felbontotta), a főapátság a győri káptalantól megvásárolta a hagyatékot. A könyveket a könyvtári szakok szerint besorolták, a kéziratgyűjtemény azonban egyben maradt. Katalógusa a főkönyvtár kéziratkatalógusának részeként lett publikálva: SZABÓ Flóris: *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok*. Budapest, OSZK, 1981. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 2.)

1.5. Folyóiratok, értesítők

1.5.1. Magyar nyelvű (rendtartományi) periodikák: Magyarországon, ill. külföldön (emigrációban) kiadottak

1.5.2. A magyarországi jezsuita gimnáziumok értesítői, diáklapjai

1.5.2.1. Kalocsa

A kalocsai gimnázium életének szerves részei voltak a diáklapok, amelyek számos, más forrásból nem, vagy alig megismerhető adalékkal szolgáltatnak a gimnázium és diákságának történetéhez. Ezek mellett a diáklapok mellett rendkívül fontosak voltak a gimnáziumi értesítők is, amelyből szintén a gimnázium történetének számos mozzanata rekonstruálható. A kalocsai gimnáziumban az alábbi folyóiratok kerültek megjelenésre az intézmény államosításáig:

Déli Kurír: 1934-ben jelent meg a kalocsai Jézus Társasági Stephaneum III. szakaszának lapjaként. Megjelent hetente.

Kalocsai J(ézus) T(ársasági) Stephaneum Levelező Lapja: 1907. július 22. és 1909. decembere között került kiadásra, a jezsuita nevelőintézet írásbeli közleményeit adták közre benne. Megjelent évente két alkalommal, összesen 6 szám. Később *Stephaneum* (1910–1921), *Kalocsai Kollégium* (1922–1930) néven adták ki. Szerkesztője Bíró X. Ferenc SJ.

Kalocsai Kollégium: A *Stephaneum* c. lap jogutódjaként, 1922 és 1943 áprilisa között jelent meg (1927–1929 között szünetelt), évente 4 alkalommal. A kalocsai Jézus Társasági Érseki Szent István Gimnázium intézeti lapja és kongregációs értesítője. Szerkesztői és kiadói Ambrus Pál SJ, Schmidt Ferenc SJ, Szörényi Gábor SJ voltak. 1942–1943-ban *Kollégiumunk* címmel jelent meg. 1990 óta *Kalocsai Kollégium* címmel jelenik meg az egykori kalocsai gimnázium és kollégium öregdiákjaiból álló Szent István Gimnázium Baráti Körének tájékoztatója.

Kalocsai Kollégium Vakációs Leveli: 1939 júliusa és 1944. augusztus 25. között jelent meg, a *Kalocsai Kollégium* c. lap nyári mellékletként. A kalocsai Jézus Társasági Érseki Szent István Gimnázium intézeti lapja. Megjelent a nyári szünidőben három alkalommal (július 15-én, augusztus 5-én és augusztus 25-én). Szerkesztői Hajdók János SJ, Ürmös Antal SJ, Schmidt Ferenc SJ, Szörényi Gábor SJ voltak.

Kalocsai Levelék: 1921. július. 6. és 1928. augusztus 18. között került kiadásra, a kalocsai Főgimnázium ifjúságának szünidei levelezőlapja volt. Megjelent a nyári szünidőben

(átlagosan) öt alkalommal, összesen 17 szám. Szerkesztői Andor Géza SJ, Polónyi Ferenc SJ, Feigl Dénes SJ, Vidlicska József SJ, Fábry Antal SJ, Borbély István SJ voltak.

Regnum: 1929 februárja és 1938. augusztus 10. között, majd 1939. szeptembere és decembere között adták ki, a kalocsai Jézus Társasági Szent István Gimnázium (Nevelőintézeti) ifjúsági lapja volt. Megjelent havonta 20-án, 1934-től évente 10 alkalommal. A szokványos diákírásoktól eltérően már merész reformgondolatok is megjelentek hasábjain, az első számban például a felelős szerkesztő, Czinder Jenő egybevetette XIII. Leó pápa és Marx tanait. A *Regnum* felelős szerkesztője volt még Kerkai Jenő SJ és Nagy Töhötöm SJ is. 1931–1932 között melléklete a *Kis Regnum* volt. 1941. december 15. és 1944 októbere között *Új Regnum* néven újraindult a lap kiadása, mint a Gimnázium ifjúsági lapja.

Stephaneum: 1910 júliusa és 1921 novembere között jelent meg, a *Kalocsai JT Stephaneum Levelező Lapja* jogutódjaként, mint a kalocsai Jézustársasági Nevelőintézet kiadmánya. 1910-ben négy alkalommal, 1911–1921 között évi két alkalommal jelent meg, összesen 30 szám látott napvilágot. Főszerkesztője Bíró X. Ferenc SJ volt. 1922-től *Kalocsai Kollégium* néven jelent meg.

1.5.2.2. Pécs

A pécsi Pius gimnáziumban szintén számos lap, diákújság jelent meg. Ezek közül a legfontosabbak az alábbiak voltak:

Arany–Ezüst: Az Arany–Ezüst lapot a pécsi jezsuiták gondozásában működő Pius Gimnáziumában alapították 1939-ben az 1939/40-es tanévben végzős diákok, és a mindenkori nyolcadik osztályosok szerkesztették, a 622. számú Diákkaptár adta ki, Pécsen nyomtatták. Tanévenként nyolcszor jelent meg, 500–600 példányszámban.

A 16 oldalas folyóirat hasábjain a pécsi Pius diákjainak tollából származó írások kiválóan tükrözték a kor ifjainak észjárását, gondolatait. Megjelentek komoly témájú diákversek, novellák, hosszabb-rövidebb eszmefuttatások, amelyek a kor aktualitásaival foglalkoztak, mint az éppen dúló világháború, a területi revízió, a kereszténység szerepe, de gyakran szó esett diáksínyekről is. Viccek és rejtvények (különösen kedveltek voltak a képrejtvények) is jelentős helyet kaptak, sőt, a lapnak bélyegrovata is volt. Az Arany–Ezüst mellékleteként jelent meg a Sündisznó: ez csupán néhány oldalból állt, amely lényegében a piusos diákok irodalmi szárnypróbálgatásainak lapja volt.

Az Arany–Ezüst diáklap megszűnéséről nem rendelkezünk pontos adattal: 1945-ben, de legkésőbb 1948–1950 között megszűnt. 1982-től a folyóirat a Jezsuita Diákszövetség Egyesület gondozásában újra megjelenik.

Mecsek alján: A Mecsek alján c. lap 1920. júliusában, a szerb megszállás megszűnésével jelent meg először, mint a pécsi Pius Kollégium lapja. 1920–1928 között évente két, 1929-től évente egy alkalommal jelent meg, 32 oldalon. A lap célja a kapcsolat fenntartása volt a diákok, szüleik és a végzett diákok között, számos öregdiák vagy egykori tanár halálát követően közölte nekrológjaikat. Megjelentek benne közérdekű hírek és programok, kisebb elbeszélések, novellák, versek, végzett diákok listája és címjegyzéke, esetenként viccek. A lap az 1943. évi 32. számmal szűnt meg.

Pius – A pécsi Pius Gimnázium vakációs lapja: A Pius vakációs lapja 1929. július 10. és 1943. szeptember 22. között jelent meg a nyári szünetekben, évente három alkalommal, 4–6 oldalon. Rovatai a Hírek, Apróságok, Levélszekrény, A Jezsuita Rend hírei, Missziós hírek, a Cserkészcsapat hírei, Cserkésztabori hírek voltak. Mindezek mellett közölt nekrológokat, beszámolt a piusi diákkörök munkájáról, valamint bemutatta az iskolai tanterveket. 1933-tól a diákok fényképes útleírásait is közölték az iskolai kirándulásoktól.

Szülők lapja: A pécsi Pius Gimnáziumban tanuló diákok szüleinek részére adta ki a Gimnázium. Az első szám 1927. július 1-én jelent meg, további megjelenéséről nem tudunk. A lap elsősorban a vallásos nevelésről szólt, de közölt rövid híreket a Gimnáziumról a világból, és rövid irodalmi műveket is.

1.5.3. Egyéb jezsuita kiadványok (jezsuita történeti kézikönyvek, sorozatok)

Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam. Kiadványok Jézus Társasága magyarországi történetéhez. Fontes – Források; Lubricationes – Tanulmányok. Szerk. GYENIS András. 1934–44.

I. Fontes – Források. Bp., 1935–1942.

1. A magyar jezsuiták irodalmi tevékenysége 1853–1934. Összeállította: Tóth Mike. 1942.
2. Adatok az erdélyi jezsuita rendházak eltörlésének történetéhez. Közli: Temesváry János. 1935.
3. Velics László visszaemlékezései 1852–1923. 1942.
4. Csákányi Imre tanárképző oktatásai 1695-ből. 1942.

5. Fejér József – Vác Jenő: Könyvészeti adatok (Adatok a magyar jezsuita könyvészethez 1930–1939). 1942.

6. A trencsényi jezsuita noviciátus anyakönyve. Bevezeti és közrebocsátja Petruich Antal. 1942.

II. Lucubrationes – Tanulmányok. Budapest – Pannonhalma – Kalocsa, 1934–1944.

1. Loyolai Szent Ignác: Visszaemlékezései. 1934.

2. Gyenis András: A jezsuita rend generálisai. Életrajzi és rendtörténeti vázlatok. 1935.

3. Takács József: A jezsuita iskoladráma. 1937.

4. Lischerong Gáspár: Pray György élete és munkái. 1937.

5. Hets J. Aurelián: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén. 1938.

6-7. Nagyfalusy Lajos: A kapornaki apátság története 1–2. köt. 1941–42.

8. Galambos Ferenc: A pécsi jezsuiták működése 1687–1728. 1942.

9. Pethő Jenő: Gerő György SJ keresztény Herkulese. 1942.

10. Anty Illés: Csapody Lajos. 1729–1801. 1942.

11. Kerkai György: A kalocsai kollégium 1860–1942. 1942.

12. Nagyfalusy Lajos: A kalocsai gimnázium története és néprajzi gyűjteménye. 1942.

13. Félegyházy József: Br. Splényi X. Ferenc váci püspök. 1942.

14. Cser Palkovits István: Pécs városa és jezsuitáinak múltjából. 1942.

15. Géfin Gyula: Faludi Ferenc 1704–1779. 1942.

16. Kisbán Emil: Tordasi és Kálózi Sajnovics János 1733–1785. 1942.

17. Serfőző József: Szentiványi Márton SJ munkássága a 17. század küzdelmeiben. 1942.

18. Juhász Kálmán: Gr. Pálffy Ferdinánd csanádi majd egri püspök (1620–1680). 1942.

19. Gyenis András: A nagyszombati egyetem és nyomdája az unió szolgálatában. 1942.

20. Nagyfalusy Lajos: Takáts Márton érseki helynök Kalocsán. 1942.

21. Hajdók János: Cser László versei. 1942.

22. Gyenis András: Roothaan János Fülöp SJ rendfőnök 1785–1853. 1943.

23. Gyenis András: Magyar hithirdetők Zambeziben. 1943.

24. Frideczky József: Pázmány Péter. 1942.

25. Gálos László: Cienfuegos Alvarez bíboros pécsi püspök Eucharisztia-tana. 1942.

26. Vác Jenő: Világnézetalkítás a nevelésben. Különös tekintettel a Ratio Studiorumra. 1942.

27. Kisbán Emil: Hell Miksa, a magyar csillagász. 1942.

28. Hajdók János: Baróti Szabó Dávid. 1942.

29. Bíró Bertalan: A napkutató Fényi Gyula. 1942.

30. Alszeghy Zoltán: Egy 150 éves vita. 1942.
31. Juhász Kálmán: Remetei Kőszeghy László csanádi püspök 1942.
32. Frideczky József: Xavier Szent Ferenc. 1542–1942. 1942.
33. Gyenis András: A Bollandisták Társasága. 1943.
34. Kisbán Emil: Johann Sajnovics. Leben und Werk eines ungarisches Bahnbrechers und Gelehrten. 1943.
35. Kisbán, Émile: Jean Sajnovics voyageur et savant hongrois du 18e siècle. 1943.
36. Szentiványi Dezső: A katekizmus története Magyarországon. Canisius Szent Péter és a magyar katekizmus. 1944.
37. Dezséri Bachó László: A gyöngyösi Szent Urbán-templom története. 1944.

Jezsuita történeti évkönyv I–III. Szerk. GYENIS András. 1940–42.

Anima Una könyvek. 1992–2009.

1. Pálos Antal: „Viharon, vészen át.” Jezsuiták a szétszóratásban. 1992.
- 2–3. Kortárs magyar jezsuiták 1–2. Szerk. Szabó Ferenc. Eisenstatt, 1991–92.
- 4–6. Petrush Antal: Száz év a magyar jezsuiták múltjából 1–3. Kecskemét, 1992–94.
(A magyar jezsuiták a közös rendtartományban 1–2. rész, Az önálló magyar rendtartomány 1909–1950.)
7. Ravier, André: Loyolai Szent Ignác megalapítja Jézus Társaságát. Ford. Hans Weber. 1994.
8. Üldözött jezsuiták vallomásai. Szerk. Szabó Ferenc. 1995.
9. Candido de Dalmases: Loyolai Szent Ignác. 1995.
- 10–11. Magyar jezsuiták vallomásai I–II. 1997–98.
12. Vámos Péter: Két kultúra ölelésében. Magyar jezsuiták a Távols-Keleten. 1997.
13. Magyar jezsuiták vallomásai III. 1999.
14. Loyolai Szent Ignác: Levelek. Budapest, 2004.
15. Magyar jezsuiták vallomásai IV. Szerk. Szabó Ferenc. 2008.
16. Magyar jezsuiták a nagyvilágban – A Magyar Jezsuita Rendtartomány külföldi részlegének (Sectio II) vázlatos története 1949–1989. Szerk. Miklósházy Attila. 2009.

2. Egyetemes és magyarországi rendtörténet

2.1. A Jézus Társasága általános rendtörténete

A legfontosabb összefoglaló szakirodalom:

BANGHA Béla: *Képek a Jézustársaság történetéből. A jezsuita rend 400-éves jubileuma alkalmából.* Budapest, 1940.

BANGERT, William V.: *A jezsuiták története.* Ford. Szelenge Judit. Budapest, 2002.

O'MALLEY, John: *Az első jezsuiták.* Ford. Török Péter. Budapest, 2006.

2.2. A Jézus Társasága története Magyarországon

2.2.1. A Társaság első korszaka Magyarországon (1561–1773)

Az 1561–1773 közötti időszakra vonatkozóan a magyarországi rendházak az osztrák rendtartomány részei voltak. Az osztrák rendtartomány történetét tárgyaló legfontosabb szakirodalom mindmáig: DUHR, Bernhard SJ: *Die Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge I–IV.* Freiburg – München – Regensburg, 1907–1928. Ennek első kötete online is elérhető az alábbi weboldalon: <https://archive.org/details/geschichtederje01duhrgoog> Ebben az időszakban alakult ki a Társaság hierarchiája és belső szervezete. Emiatt érdemes röviden áttekinteni a rendi képzés és a rendi fokozatok rendszerét is. Az alábbiakban összefoglaltuk, hogy a Jézus Társaságán belül milyen rendi képzés árán milyen belső 'fokozatok' megszerzése, illetve fogadalmak letétele volt lehetséges, és ezek mire jogosították az ezekkel bíró tagokat.

A Társaságon belül elkülönültek a pap és laikus rendtagok, illetve a még novíciusi vagy tanulmányi éveiket végző tagok. A pappá szentelt rendtagok – az alább részletezett módon – két csoportra oszlottak: a négyfogadalmas vagyis professzus tagok (*professus quatuor votorum*) a Társaság elitjét adták, mellettük jelentős számban voltak pappá szentelt „lelki segítőtestvérek”, *coadiutor spiritualisok* is. A harmadik csoportot azok a pappá fel nem szentelt, laikus rendtagok alkották, akik elsősorban a rendházak működéséhez szükséges kétkézi munkát végezték, őket „világi segítőtestvéreknek”, *coadiutor temporalisok*nak nevezték. Végül külön kategóriába sorolja a rendi szabályozás a novíciusi próbaidőt végző (*novitius*), illetve az azt már befejezett, de még utolsó fogadalmat nem tett, skolasztikus (*scholasticus*) rendtagokat.

A papi hivatást is érző jelöltek előtt hosszú, összességében akár 15-20 évnyi képzési, felkészülési idő állt utolsó, végleges fogadalmuk letételéig, amit a Jézus Társasága egyik sajátosságának nevezhetünk. A novíciusi próbaidőre 14 évnél fiatalabb férfit nem vettek fel, fogadalomhoz pedig 25 évnél fiatalabbat nem bocsátottak. A gondosan kiválasztott és megvizsgált jelölteknek az első, kétéves próbaidő alatt hatféle próbatételben kellett helytállniuk, amelyek közül a legfontosabb az egyhónapos ignáci lelkigyakorlat elvégzése volt (ún. első próbáció). A novíciusok emellett imádsággal, elmélkedéssel, a Rendalkotmány és rendtörténet tanulásával és kétkezi (házi)munkával töltötték idejüket.

A noviciátus után a jelöltek letették a szegénység, tisztaság és engedelmesség egyszerű, hármass fogadalmát (ún. második próbáció), ezzel fejezték ki elköteleződésüket, hogy a Társaság tagjai kívánnak maradni. Ezután hosszabb tanulmányi időszak következett, amelynek során a skolasztikus megszerezte a papi és szerzetesi hivatáshoz szükséges elméleti és gyakorlati tudást. A rend valamely egyetemén vagy főiskoláján végezték a bölcsészetet, azaz a három éves filozófiai kurzust.

Ezután általában egy-három magiszterév következett, amikor valamely kollégiumban alsóbb osztályokat tanítottak grammatikára, esetleg más rendi szolgálatra, missziós állomásra küldték ki őket. Végül tehetsége szerint minden jelölt kettő, négy vagy hat évet hallgatott teológiából. Aki csak a két éves, ún. kazuista kurzust végezte el, az elsősorban a gyakorlati lelkipásztori ismereteket sajátította el, és ez a képzettség nem volt elegendő a renden belüli legmagasabb fokozat (a negyedik fogadalom) letételéhez. A teljes teológiai kurzus négy éve után a legtehetségesebbek még két évig tanultak, amely a doktori fokozat megszerzéséhez volt szükséges. A teológiai tanulmányokat – a még fel nem szentelt rendtagok esetében – a pappászentelés zárta le.

A legtöbb rendtag – a legtehetségesebbeket kivéve, akiknél ez kimaradhatott – ezután egy vagy néhány évet valamely rendházban töltött gimnáziumi tanítói vagy lelkipásztori, esetleg misszionáriusi szolgálatban. Ezután következett a renden belüli hosszabb képzési idő utolsó szakasza, az alkalmasság és elkötelezettség mérésére bevezetett harmadik próbáció, ún. terciaév. A rendszerint fél éves lelki elmélyülésből és szintén fél éves aktív lelkipásztori-missziós munkából álló, kimondottan a lelki és fizikai „állóképesség” mérésére szánt időszakot zárta le az önfelajánló fogadalom. Ennek célja, hogy a tagok a maguk részéről örökérvényűen elköteleződjenek a Társaság mellett. A tanulmányaik és hivatástudatuk alapján kiemelkedő jezsuita papok ekkor tették le negyedik fogadalmukat, amellyel a pápához való feltétlen hűséget vállalták. Ezt ünnepélyes fogadalomnak azaz professziónak, az ezzel rendelkező tagokat pedig négyfogadalmú vagyis professzus rendtagoknak (*professus quatuor*

votorum) nevezzük. Ünnepléses negyedik fogadalmukkal a Társaságon belüli vezető tisztségekre és a világ bármely részébe szóló missziós küldetésre is alkalmassá váltak. Az ünnepléses, negyedik fogadalomra nem bocsátott rendtagok is a terciaév végén tették le három nem-ünnepléses fogadalmukat (szegénység, tisztaság, engedelmisség), amellyel utolsó fogadalmat koadjutorok (*coadiutor spiritualis*) lettek. Bár kollégiumok vezetésére vagy a renden belüli magasabb tisztségekre nem voltak kinevezhetők, lelkipásztori szolgálatuk és a kisebb házak (rezidenciák, missziók) szuperiorjaiként végzett tevékenységük őket is nélkülözhetetlenné tette a Társaság számára. A fogadalom típusától függetlenül a harmadik próbáció után fogadalmat tevőket – a mai rendtagok megfogalmazásával – mintegy „bekebelezte” magába a Társaság.

A Társaság laikus tagokat olyan mindennapi feladatok végzésére vett fel soraiba, amelyek a rendházak működéséhez elengedhetetlenek voltak. Ők általában belépésüket megelőzően valamilyen kétkézi munkából élő férfiak voltak, és rendszerint idősebb korban (20-25 év felett) vették fel őket a Társaságba. Képzésük csupán a két éves novíciusi időszakból állt, amelynek végén hármasszerzetesi fogadalmukat is letették, majd valamely rendházba küldték őket tehetségüknek, (nyelv) tudásuknak megfelelő szolgálatra. A Társaságon belül további gimnáziumi vagy egyetemi képzést nem kaptak. A Társaság iránti végleges elköteleződést jelentő hármasszerzetesi (tisztaság, szegénység, engedelmisség) fogadalmat rendszerint 10-15 évvel belépésük után tették. A Rendalkotmány feladatait és szolgálatuk céljait így foglalja össze.

„[A koadjutor temporalisokat] az Úrtól kapott tehetségük szerint nagyobb fontosságú feladatokkal is foglalkoztathatjuk, sajátos feladatuk azonban az, hogy a nekik megparancsolt minden alacsonyabb rendű szolgálatot elvégezzék. (...) nagy alázattal és szeretettel készen kell állniuk a rájuk bízott feladatok pontos teljesítésére. (...) [H]a valakit úgy vizsgáltak meg és arra szántak, hogy temporális koadjutor legyen, úgy vesse bele magát az első hivatásával sajátosan kapcsolatos munkák végzésébe, hogy semmiképp se törekedjen a temporális koadjutor állapotából a spirituális koadjutor vagy skolasztikus vagy professzus állapotába átjutni. Állapotában megmaradva arra se törekedjen, hogy több tudományra tegyen szert, mint amennyit belépésekor birtokolt. Inkább tartson ki nagy alázattal, szolgáljon mindenben első hivatása szerint Teremtő Urának, és buzgón törekedjen az önlegyőzésben való előmenetelre és valódi erények elsajátítására.”

A segítőtestvérek a renden belül a papokhoz képest mindvégig számbeli kisebbségben maradtak, tevékenységükre mégis nagy mértékben épült a kisebb-nagyobb rendházak fenntartása. A rendi források is „teljes jogú” rendtagként emlékeznek meg róluk – ehhez képest a szakirodalomban szinte feledésbe merült a jezsuitáknak ez a harmadik típusa. A

kapcsolódó rendi szabályzatok: *Institutum Societatis Iesu*. Vol. II. *Examen et constitutiones. Decreta congregationum generalium. Formulae congregationum*. Florentiae, Typographia a SS. Conceptiore, 1893.; illetve *Jézus Társaságának Rendalkotmánya a 34. Általános Rendgyűlés jegyzeteivel és ugyanezen Rendgyűlés által jóváhagyott Kiegészítő Szabályok*. Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 1997. A rendi képzés rendszerét a Társaság első időszakára Pázmány Péter érsek tanulmányain keresztül Öry Miklós mutatta be részletesen: ÖRY Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006. (Pázmány Péter Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5.)

VELICS László SJ: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából I–III*. Budapest, 1912–14.

MESZLÉNYI Antal: *A magyar jezsuiták a XVI. században*. Budapest, 1931. (Szent István könyvek 92.)

GYENIS András: *A jezsuita rend hazánkban. Rendtörténeti vázlat*. Budapest, 1940. (Isten nagyobb dicsőségére 2.)

GYENIS András: *Régi magyar jezsuita rendházak. Központi rendi kormányzat*. Vác, 1941. (Isten nagyobb dicsőségére 4.) A munka online is elérhető az alábbi weboldalon: <http://mek.niif.hu/00000/00014/00014.htm>

STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai drámák forrásai – Fontes ludorum sceniorum in scholis S. J. Hungariae. 1561–1773. I–IV*. Budapest, 1984–94. (A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma 1–4.) A munka mind a négy kötete hozzáférhető online is:

Az I. kötet: <http://mek.oszk.hu/15100/15196/15196.pdf>;

A II. kötet: <http://mek.oszk.hu/15100/15197/15197.pdf>,

A III. kötet: <http://www.mek.oszk.hu/15100/15198/15198.pdf>,

A IV. kötet: <http://mek.oszk.hu/15200/15238/15238.pdf>

LUKÁCS László: *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*. Szeged, 1989. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25.)

A magyar jezsuiták működése a kezdetektől napjainkig. Szerk. SZILÁGYI Csaba. Piliscsaba, 2006. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 2.)

Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv. Szerk. MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba – ZOMBORI István. Budapest, 2007. (METEM-könyvek 62.)

SHORE, Paul: *Narratives of Adversity. Jesuits on the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640–1773)*. Budapest – New York, 2012.

2.2.2. Jézus Társaságának története Magyarországon (1853–1990)

Az 1773. évi felosztatást követően VII. Pius pápa a *Solicitudo omnium ecclesiarum* kezdetű, 1814. augusztus 7-én kiadott bullájával állította vissza Jézus Társaságát (A bulla egy 1814. decemberi, nyomtatott példánya: JTMRL I.2., Osztrák-Magyar Rendtartomány Levéltára). Miután I. Sándor cár 1820-ban kiűzte az Orosz Birodalom területéről a jezsuitákat, I. Ferenc osztrák császár engedélyezte letelepedésüket a Habsburg Birodalom galíciai területein. Ezzel megalakult a galíciai rendtartomány (*Provincia Galiciae*), ahol 1822-ben megnyílt a starawiesi rendház, amely egyben a provincia noviciátusa is lett. Ez később jelentős szerepet játszott a magyarországi újraindulásban is. A galíciai provinciától 1846-ban szakadt el és önállósult ismét az osztrák provincia. Az új rendtartományt azonban súlyosan érintették az 1848. évi forradalmak, amely a rend ismételt betiltását hozták a Habsburg Birodalomban.

A forradalmat követően az 1850-es évek elején Ausztriában újra megkezdhették működésüket, amely már a rend magyarországi visszatelepedését is előkészítette. A rend elsőként – ahogy az első korszakban is – Nagyszombatban telepedett le, ezt számos új alapítás követte a következő évtized során (1854 – Pozsony; 1858 – Szatmárnémeti; 1858/1868 – Nagykapornak; 1860 – Kalocsa). Ezek a magyarországi rendházak továbbra is az osztrák rendtartomány keretein belül működtek, hasonlóan az 1773 előtti állapotokhoz. Az 1867. évi Kiegyezés azonban hatással volt az osztrák rendtartományra is: 1871-től osztrák-magyar rendtartomány néven működött tovább.

Nehezebb volt a megtelepedés a fővárosban. Noha a rendtagok már az 1850-es évektől kezdve rendszeresen jártak missziós körúton Pest-Budán (1873-tól Budapest), a sikeres megtelepedés csak a 19. század végén valósult meg. A budapesti rendház fokozatosan központi szerepet öltött. Ezzel párhuzamosan ismét felmerült a magyar jezsuiták régi, 17. századtól ismert törekvése, hogy az osztrák rendtartománytól elszakadva egy önálló magyar provinciát alkossanak. Hosszas tárgyalásokat követően 1909. augusztus 15-én Franz Xaver Wernz általános rendfőnök kiállította a Provincia Hungariae megalapító határozatot, amelyet a kassai vértanúk ünnepén, szeptember 7-én hirdettek ki. Ezzel létrejött az önálló magyar rendtartomány. A szétválást megelőzően az osztrák-magyar rendtartomány 28 házat számlált, amelyben 752 rendtag működött. Az ebből kiváló magyar rendtartomány 1910 elején hat rendházban 182 rendtag (72 felszentelt pap, 48 növendék és 62 segítőtestvér) számlált. Az 1814–1909 közötti időszakra alapvető munka PETRUCH Antal posztumusz megjelent munkája: PETRUCH 1992. Az osztrák-magyar rendtartomány felosztását tárgyalja: FEJÉRDY András: *Provincia Hungariae. Az 1909. évi alapítás története*. In: *Múlt és jövő* 13–22.

Az első években számos, pozitív fejlődésre utaló jel volt. 1912-ben Zichy Gyula püspök megalapította a pécsi Pius Gimnáziumot, ugyanebben az évben pedig felavatták a budapesti Kongregációs Központot. A lendületet azonban az első világháború és az azt követő viharos évek megtörték. A háborút követő összeomlás számos rendházat elszakított, a trianoni béke következtében Nagyszombat, Pozsony Csehszlovákiához, míg Szatmárnémeti Romániához került, de Pécs is néhány évre szerb megszállás alá került. 1919-ben pedig a Tanácsköztársaság üldöztetését kellett elszenvednie a rendnek, a Kongregációs Központot feldúlták, több rendházat államosítottak.

A bethleni konszolidációval viszonylag nyugodtabb időszak kezdődött az ország és a rendtartomány életében is. A jezsuiták aktív szereplői és alakítói voltak a két világháború közötti katolikus sajtónak, vö.: KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, 2013. Ennek egyik kiemelkedő alakja volt Bangha Béla SJ (1880–1940). 1910-ben Budapestre érkezve átvette a Mária Kongregáció lap szerkesztését. Következő évben megszervezte az Úrinők Kongregációjából a Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesületét. A kongregációk szervezetét aktívan felhasználta a katolikus sajtó támogatására, ennek egyik tetőpontja volt 1918 nyarán a Központi Sajtóvállalat felállítása, melyet a Tanácsköztársaság bukását követően 1919-ben ismét újjászervezett. A vállalat által 1919. szeptember végén útjára indított reggeli Nemzeti Újság és a déli órákban megjelenő Új Nemzedék a húsz legolvasottabb budapesti napilap közé emelkedett. Bangha legnagyobb hatású újsága az 1912 karácsonyán először megjelenő Magyar Kultúra volt. Tevékenységére ld.: MOLNÁR Antal – SZABÓ Ferenc SJ: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Budapest, 2010.

1920–1950 között a politikai változások következtében a magyar rendtartomány képe is gyakran alakult. A mai Magyarország területén a két világháború között számos új rendház nyílt meg (Budapest-Zugliget, Érd, Hódmezővásárhely, Szeged, Kispest). A felvidéki és észak-erdélyi területek visszakerülésével rövid időre visszatért a magyar rendtartományhoz a szatmárnémeti rendház, Kassára költözött a filozófiai főiskola, míg Kolozsvárott egy rezidencia nyílt. A háború után ezek visszakerültek a korábbi provinciához, míg Magyarországon rövid időre Kaposváron telepedtek meg még a jezsuiták. A két világháború közötti időszakra és az 1945–1950 közötti időszakra vö.: PETRUCH 1994. A romániai jezsuitákra vö.: BÁNKUTI Gábor: *A romániai jezsuiták a 20. században*. Budapest, 2016.

A magyarországi rendházak alapítása mellett meg kell említeni röviden két kísérletet külföldi magyar misszió alapítására. A kínai magyar misszió története 1922-ben indult, amely 1936-ban apostoli prefektúra rangjára emelkedett. Azonban a kínai-japán háború, a II. világháború

és az azt követő kommunista fordulat egyre nehezebb helyzetbe hozta a magyar misszionáriusokat. Vö.: VAMOS Péter: *Magyar jezsuita misszió Kínában*. Budapest, 2003. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 26.). Az utolsó magyar 1955-ben hagyta el Kínát, többségük a Távol-Kelet más országaiban telepedett le. A másik kísérlet a törökországi misszió volt. Ennek keretében az első magyar jezsuita 1930-ban érkezett meg Törökországba, ám a misszió sosem ért el olyan szervezeti fokot, mint a kínai misszió. Az utolsó magyar misszionárius, Vendel János 1971-ben hunyt el Isztambulban. Vö.: MOLNÁR Antal: *Magyar jezsuita misszió Törökországban*. In: *Múlt és jövő* 134–149.

1945 után fokozatosan lehetetlenítette el az egyházak és a szerzetesrendek működését a hamarosan berendezkedő kommunista diktatúra. Már 1946-tól megkezdődött a papság elleni fellépés, köztük a jezsuiták meghurcolása. Még Budapest ostroma idején két atyát (Kajdi Ferenc és Laskay Antal) hurcoltak el a szovjetek, 1946-ban pedig Vág Józsefet ítélték Szovjetunióban letöltendő büntetésre. 1947–1948 folyamán újabb három jezsuitát internáltak (Bors Jenő, Könyves Tibor, Csák Boldizsár). A papság elleni totális fellépés nyitányát azonban 1948 decemberében Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek letartóztatása jelentette. Még abban az évben ősszel a kommunisták elfoglalták a szegedi rendházat, ellehetetlenítve az ott tanuló jezsuita skolasztikusok tanulmányait. Emiatt megkezdődött a fiatal rendtagok külföldre szöktetése. 1948. december elején Borbély István tartományfőnök is elhagyta az országot. Ezzel lényegében a rendtartomány két részre szakadt 1989-ig: a Magyarországon maradó rendtagokat a Sectio I., a külföldre menekülteket a Sectio II. fogta össze.

Borbély menekülését követően egy hónappal később az új tartományfőnököt, Tüll Alajost kitiltották Budapestről és rendőri felügyelet alatt Mezőkövesdre utasították ki, majd 1949. augusztus 27-én letartóztatták. Utódait is egymás után tartóztatták le: Csávossy Elemért 1951-ben, Pálos Antalt 1954-ben, Tamás Jánost 1955-ben. A jezsuita rend 1950. évi betiltását követően a rendtagok illegalitásban tudtak csak működni. A rend hazai tagozata 1989-ig Sectio I. néven működött. A provincia 67 tagjának összetétele 1000 évre tehető, ebből az egyes büntetéseket összesítve közel 280 évet töltöttek börtönben vagy internálásban. Enyhülés majd csak 1977 után következett be, amikor Kollár Ferenc tartományfőnök Rómába látogathatott, és 1978-ban Pedro Arrupe rendfőnök pedig Magyarországon tett látogatást. Erre az időszakra legfontosabb munka: BÁNKUTI Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*. Budapest, 2011. A Sectio I. történetére kevés iratanyag maradt fent, ez ma Budapesten a Jezsuita Levéltárban kutatható (JTMRL I.4. Sectio I.).

A külföldre menekült jezsuitákat összefogó Sectio II. élére elsőként Reisz Elemért nevezték ki 1949. december 3-án. 1950–1955-ig Hamiltonban, majd ezt követően a University of Fordham (New York) mellett működött a kúria 1977-ig, mivel a viceprovinciálisok ott tanítottak. 1977–1986 között Münchenben, majd 1986-tól a két szekció egyesüléséig Torontóban volt a Sectio II. székhelye. Ezekben az évtizedekben a külföldre menekült jezsuiták a világ több mint két tucat országában működtek. Számos, a korábbi magyar provincia művét igyekeztek fenntartani, így például a Szív újságot, de több új munkát is elindítottak. Ezek közül az egyik legfontosabb a leuveni Collegium Hungaricum volt (levéltári anyaga: JTMRL I.5.2.1. Leuveni Collegium Hungaricum), amely a külföldi magyar emigráció fiataljainak biztosította a háttérrel tanulmányaikhoz. Szintén kiemelkedő munkát végzett a Bécsben létrehozott Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (levéltári anyaga: JTMRL I.5.2.2. Ungarisches Kirchensoziologisches Institut, Bécs), amely a kommunista uralom alatti magyar egyház helyzetét és a külföldi magyar emigráció vallásos életének változásait monitorozta. A külföldi Sectio II. történetére vö.: MIKLÓSHÁZY Attila: *Magyar jezsuiták a nagyvilágban. A Magyar Jezsuita Rendtartomány külföldi részlegének (Sectio II.) vázlatos története 1949–1989–(2009)*. (Anima Una Könyvek, 16.) Toronto-Budapest, 2009. A Sectio II. tartományfőnökségi irattára hazaszállításra került és a budapesti jezsuita levéltárban nyert elhelyezést (JTMRL I.5. Sectio II.).

Az újraegyesült rendtartomány 1989/1990-ben kezdte meg ismét működését, a kommunista rendszer összeomlását követően. A rendtartomány székhelye ismét Budapest lett, ahol a rend visszakapta a Mária utcai rendházat és az egykori Kongregációs Központ épületét, új néven Párbeszéd Háza. Bár számos megtelepedési kísérlet volt a rendszerváltást követő évtizedben (pl. Kalocsa, Hódmezővásárhely, Püspökszentlászló), a 2010-es évek elejére kristályosodott ki a provincia új berendezkedése. A Mária utcai rendház mellett Budapest Sodrás utcában alakult ki egy közösség, ahol 2016-ig a novíciátus is működött. Dobogókőn épült ki az új Manréza, lelkigyakorlatos központként. Miskolcon indult el a Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium, továbbá Szegeden alakult meg a Bús Jakab Ház és a Kaszap István Kollégium. A román provinciával közös kezdeményezésként indult újtára a szatmári rendház 2013-ban, míg Marosvásárhelyen egy egyetemi lelkészség alakult meg. (Az 1990 utáni rendtartomány iratanyaga: JTMRL I.6. Újraegyesített Magyar Rendtartomány Levéltára)

II. A magyarországi rendházakra vonatkozó források és szakirodalom 1561–1773

A fejezet célja a vonatkozó szakirodalom elsődleges fontosságú részének bemutatása, a levéltári és egyéb kéziratok források számba vétele rendházanként. Az egyes intézmények típusuk szerint, ezen belül magyar nevük abc-rendjében szerepelnek, kivéve az egyetemek, akadémiák csoportját, ahol fontossági sorrendet alkalmaztunk. A latin elnevezéseket az 1773. évi katalógusok alapján tüntettük fel, kivéve az évszázadok folyamán jelentős változáson átment helynevek (Gyulafehérvár – Alba Iulia/Alba Carolina) esetében, ahol mindkét változatot kiírtuk, valamint a már 1773 előtt megszűnt rendházaknál, ahol a megszűnésük évében használatos elnevezés kapott helyet a címben.

Az egy helységben működött különféle jezsuita intézmények összevontan, egy cím alatt található meg. Az erdélyi házak a korabeli közjogi különállás miatt a magyarországiaktól elválasztva kerültek tárgyalásra. A már 1773 előtt megszűnt állomáshelyeket ahhoz az intézménytípushoz soroltuk be, amelyekhez történetük nagyobb, fontosabb részében tartoztak (pl. Vágsellye – kollégium, Nagykároly – misszió), a többi esetben az adott rendházakat az 1773-ban fennálló rangjuk szerint csoportosítottuk. Az egyértelműen és mindvégig egy-egy közeli kollégiumhoz tartozó, attól függő, vagy annak birtokain működő kisebb rendházak történetét és esetleges önálló irodalmát az adott anyaháznál tárgyaltuk (pl. Buda-Víziváros és Pest a budai, Lipótvár a nagyszombati, Úrvölgy és Moticska a besztercebányai kollégiumnál, Felsőbánya a nagybányai rezidenciánál, stb.). Ugyanígy nem kaptak önálló helyet az állandó székhellyel nem rendelkező területi missziók, vándormissziók és családi missziók, az ezekre vonatkozó adatokat a fejezet végén foglaltuk össze. Végezetül a jezsuita rendben alkalmazott fogalomhasználat alapján „önálló misszióknak” nevezett intézmények közül is csak azok kaptak helyet a kötetben, amelyek viszonylag hosszabb fennállásuk miatt nem pusztán ideiglenes állomáshelyeknek, pár évig tartó sikertelen megtelepedési kísérletnek minősülnek. A rövidéletű intézmények ugyanakkor legtöbb esetben említésre kerültek a más rendházakról, vagy egyes missziótípusokról szóló szakaszokban. Mindezeket a terjedelmi megfontolásokon túl az is magyarázza, hogy az utóbbiakban felsorolt jezsuita állomáshelyekre általában nem vonatkozik önálló szakirodalom, saját levéltári anyaguk pedig, ha egyáltalán keletkezett, nem maradt fenn.

Az egyes állomáshelyekről szóló szakaszok három fő részből állnak. Először az adott intézmény történetének rövid összefoglalását adjuk három alfejezetben, melyek az alapításra, az intézmény fejlődésére (státusának változásai, a kapcsolódó oktatási intézmények története, a templom és rendház épületei), valamint a további lényeges vonatkozásokra (birtokok és gazdasági helyzet, tőle függő rendházak, lelkipásztori munka, egyéb végzett tevékenység) térnek ki. Ezt válogatott bibliográfia egészíti ki, mivel az 1.1 pontban ismertetett bibliográfiák feleslegessé teszik a teljességre törekvést a jelen munka keretei között. A válogatás szempontjai a következők voltak: bekerültek az adott intézményről szóló önálló munkák, az iskola és a templom történetét legrészletesebben tárgyaló művek, valamint minden olyan (többnyire művelődéstörténeti tárgyú) tanulmány, amely érdemben új adatokkal szolgál az adott intézmény történetéhez. Ezen belül azon, legutóbb kiadott vagy legnívósabb művek feltüntetésére törekedtünk, amelyek a régebbi munkákat ismerik, hivatkoznak rájuk. Továbbá mindazokat a munkákat listáztuk, amelyek alapján a történelmi összefoglalók készültek. Ha a bibliográfiában szereplő munkák elektronikus formában, online is olvashatók, az internetes elérési utat szintén megadtuk. A harmadik részben a levéltári és kéziratos források számbavételét igyekeztünk elvégezni. A levéltári forrásoknál csak az egy egységben nagy tömegben fennmaradt anyag (pl. MNL OL Acta Jesuitica) lelőhelyét tüntettük fel, az elszórt iratok listázása lehetetlen és felesleges feladatnak tűnt. A kéziratos köteteknél a teljességre törekedtünk, mivel ezek általában fontos és nagyobb időtávot felölelő forrásai az adott intézmény történetének. Külön kiemeltük ugyanakkor a kiadott forrásokat, amennyiben elég nagy mennyiségű vagy fontosságú iratot tartalmaznak nyomtatásban, illetve az eleve nyomtatásban megjelent, de forrásnak minősülő 18. századi műveket.

Nem kaptak helyet azonban az egyes rendházaknak szentelt szakaszokban azok a levéltári egységek és szakirodalmi munkák, amelyek minden, vagy bizonyos szempontból minden jezsuita intézményhez egyaránt kapcsolódnak, mivel ezek a segédlet 1. fejezetében külön kiemelésre kerültek, pl. a felosztatások iratanyaga, általános (régii kéziratos vagy modern nyomtatott) rendtörténeti munkák, kiadott levelezések, Staud Géza kézikönyve, stb. Szintén nem tartottuk szükségesnek azoknak a plébániáknak a kéziratos köteteit (leginkább anyakönyveit) feltüntetni, amelyeket hosszabb-rövidebb ideig jezsuiták vezettek.

1. Egyetemek, akadémiák

Nagyszombat (Collegium Tyrnaviense)

Kassa (Collegium Cassoviense)

Buda (Collegium Budense et Residentia in Civitate Aquatica)

Kolozsvár (Collegium Claudiopolitanum)

2. Újoncházak

Besztercebánya (Collegium Neosoliense)

Trencsén (Collegium et Domus Probationis Trenchiniensis)

3. Kollégiumok (gimnáziumokkal)

3.1. Eger (Collegium Agriense)

Alapítás(ok). 1687-ben Eger oszmán hódoltság alól történt felszabadulását követően a jezsuita rend megtelepedett a városban Antonio Caraffa tábornok támogatásával, a megtelepedéshez szükséges ingatlanokat pedig a Szepesi Kamarától, Fischer Mihály kamarai adminisztrátortól kapták. 1688-ban Fenesy György egri püspöktől évi 300 császári talléros jövedelmet biztosító alapot nyertek. 1689-ben Széchényi György esztergomi érsek alapítványt tett az egri jezsuiták részére a savniki apátság odaadományozásával. 1695-ben a püspökföldesúr és Eger városa közötti egyezség megkötése után Fenesy püspök megerősítette őket egri belső és külső telkeik birtokában, és mentesítette őket minden tehertől.

Státus, intézménytörténet. Az 1688. évi katalógusban szerepel először, ekkor misszió. A katalógusok alapján 1697-től rezidencia, majd 1739-től kollégium. 1707–1710 között a Rákóczi-szabadságharc következtében a jezsuiták elhagyják Egert. Azt követően 1773-ig működésük folyamatos.

1687-ben az Eger-patak mellett, a mai Dobó téri minorita-templom közelében nyertek telket, de ehelyett hamarosan a nyugati városfal mellett kértek másik helyet, ahol egy kis mecset és tizenhét lakóház volt. Ezek helyén 1692-ben kezdődött meg a templom és kollégium tervezése. Az alapkőletétel 1700. július 31-én történt Telekessy István püspök jelenlétében. A Rákóczi-szabadságharc idején szünetel az építkezés, 1720-ra kerül a kollégium beköltözhető állapotba, az építkezés teljesen csak 1727-re fejeződött be. A templom építése 1731-ben

kezdődik, 1733-ban veszik használatba, 1743-ra készült el teljesen. A török mecsetből kialakított régi, kisebb templomot 1749-ben bontották el.

1688-ban Kollonics Lipót kalocsai érsek, győri püspök alapítványa révén árva- és szegényház kezdte meg működését a jezsuita atyák felügyelete alatt. 1688–1695-ig az elemi oktatást is a jezsuiták felügyelték, 1689-től kezdődött meg a gimnáziumi oktatás. A gimnázium ma is álló épülete Foglár György püspöki helynök 1748-ban kelt alapítványa révén épült majd fel. 1713-ban Telekesy püspök 2000 forintos alapítványával gyógyszerház épül. A Telekessy által 1700-ban alapított egri szeminárium vezetését is a jezsuitákra bízta.

Birtokok, rezidenciák, missziók. Az 1689-ben Széchényi György esztergomi érsek által tett alapítvány révén az egri jezsuiták megkapták a savniki apátságot és annak birtokait. Emellett az egri jezsuita kollégium kapta meg a bozói prépostság birtokainak egy részét, így Nyáradot és Aranyost (ma Mezőnyárad és Bükkaranyos).

Bibliográfia

Bárdos Kornél: *Eger zenéje (1687–1887)*. Budapest, 1987. (a jezsuita gimnázium zenei élete és kulturája: 129–138.)

Bozsik Pál: *Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig*. Eger, 1910.

Deáky Honór: *A savniki apátság története*. Pécs, 1937. (Ciszterci doktori értekezések 81.)

Heves megye műemlékei. II. köt. Szerk. Dercsényi Dezső–Voit Pál. Budapest, 1972. (a templom és kollégium leírása: 528–550; a gimnázium leírása: 553–555.)

Kassuba Domonkos: Az egri gimnázium története. In: *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend*. Szerk.: Békefi Remig. Bp. 1896. 91–180. (különösen 98–112.)

Kilián István: Az egri jezsuita iskola színjátszásának adatai (1692–1772). In: *Kétszáz éves az egri főegyházmegyei könyvtár (1793–1993)*. Szerk.: Antalóczy Lajos. Eger, 1993. (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa VI.) 185–225.

Löffler Erzsébet: A Telekessy patikamúzeum. In: *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve*, 25–26. (1989–1990), 675–688.

Sugár István: Az egri jezsuita könyvtár 1774-ben, a rend feloszlatásakor. In: *Magyar Könyvszemle* 97. (1981) 328–332.

Források

Historia domus Agriensis Societatis Jesu I–II. köt. 1687–1772. Egri Érsekség Levéltára 3346–3347. kötet. (MNL OL Mikrofilmtár: 1691. filmdoboz)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 1–4. d. (*Collegium Agriense, Registrata*)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 197. d. (*Collegium Agriense, Irregistrata*)

Jesuitas Agrienses (1715–1773). Egri Érsekség Levéltára, Archivum Vetus, nr. 1271.

Jesuitas et eorum abolitionem tangentia (1665–1780). Egri Érsekség Levéltára, Archivum Vetus, nr. 149.

Liber rationum missionis societatis Jesu Agriae. Rationes trimestres. Anno 1693-1719. ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ab 80.

Memoriale R. P. Provincialium Soc. Jes. Memoriale pro Residentia Agriensi a R. P. Ferdinando Acatio Provinciali post visitationem anno 1688. die 19. Decembris relictum, et usque annum 1774... Batthyáneum Kézirattára (Gyulafehérvár / Alba Julia), nr. 330.

Liber rationum Congregationis BMV Elisabetham visitantis Agriae erectae a partu Virginis 1698. (1697–1772). Ugyanebben a kötetben: *Historia seu annuae res gestae Sodalitatis BMV sub titulo Elisabetham visitantis in Archi-Episcopo SI Gymnasio Agriae erectae et confirmatae anno a partu Virginis 1698.* (1698–1772). JTMRL I. (1773 előtti iratok), 2. d.

Album Congregationis Agoniae Christi (1690–1771). Egri Érsekség Levéltára, 3344. kötet.

3.2. Győr (Collegium Iaurinense)

Alapítás(ok). Az első alapítást Dallos Miklós győri püspök II. Ferdinánd király nevében – névleg az ő adományából, mivel a püspök pénzén megvett épületeket a Társaság királyi adományként kapta – és Pázmány Péter esztergomi érsek támogatásával vitte sikerre. A királyi alapítólevél 1627. szeptember 20-án kelt. A kollégiumot 1654. augusztus 20-án kelt alapítólevelével, 50 000 forintos alapítvány letételével újraalapította Széchényi György veszprémi püspök, ezzel a kollégium fundátori címét magának megszerezte.

Státus, intézménytörténet. A katalógusokban 1627-ben misszióként szerepel három rendtaggal, 1628-tól kollégiumként említik hat, illetve ennél több rendtaggal. 1633-ban kapott először rektort. A tanítás 1628-ban kezdődött, az ötosztályos gimnázium 1631-re épült ki. 1639-ben egy akadémia felállítását kezdeményezték, amely egy tanévnél kevesebbet ért meg. 1668–1670-ben, két tanévben működött a kollégium frissen felépült, új épületében egy tercia probációs ház is. A gimnázium mellett 1684-től, Széchényi György (már kalocsai érsekként) nemesi konviktus számára tett alapítványt. 1700–1705 között ismét működött itt tercia probációs ház. 1743-tól a rend feloszlásáig a gimnázium mellett ún. repetensképzés (gimnáziumi tanárképzés) is helyet kapott.

Birtokok, rezidenciák, missziók. A kollégium királyi adományból, alapításától élvezte a veszprémvölgyi, egykori ciszterci apácakolostor – nagyrészt Balaton-fevidéki – birtokait, amelyeket 1638-tól adminisztrált maga a rendház. A 17. század első felében Győr és Moson megyei örök- és zálogbirtokokat, birtokrészeket is szerzett. A szintén II. Ferdinánd adományaként kapott lébényi (egykori bencés) apátság birtokai felett a kollégium nem tudta birtokigényét érvényesíteni, csak az apátsági templom és kisebb birtokrészek tekintetében. A kollégium birtokállománya folyamatosan bővült közelebbi és távolabbi (Fejér, Tolna megyei) birtokrészekkel is. A győri kollégiumhoz tartozott a komáromi rezidencia (→*Komárom*), a veszprémi (→*Veszprém*) és andocsi misszió (→*Andocs*).

Bibliográfia

Acsay Ferenc: *A győri kath. főgimnázium története 1626–1900*. Győr, Győri egyházmegye, 1901.

Kádár Zsófia: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630). In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Szerk. Nemes Gábor – Vajk Ádám. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2011. 209–234.

Kádár Zsófia: A rekatolizáció ismeretlen munkásai. Tercia probációs jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*. Szerk. Arató György, Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2016. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) 475–493.

Székely Zoltán: Adalékok a győri jezsuita iskola és rendház XVII. századi építéstörténetéhez. In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Szerk. Szilágyi Csaba. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006. 366–373.

Műemlékvédelem 51(2007)/3. szám (győri bencés, volt jezsuita templomról)

Pigler Andor: *A győri Szent Ignác-templom és mennyezetképei*. Budapest, Budavári Tud. Társ. 1923. (Budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudomány Egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének Dolgozatai 4.)

Hárich János: *A veszprémvölgyi apácakolostor birtokainak története (1526–1773)*. Pécs, Dunántúli Egyetemi Nyomda, 1928.

Bárdos Kornél: *Győr zenéje a 17–18. században*. Budapest, 1980. IV. Az iskolák zenéje, 143–187.

Fazekas István: A győri jezsuita kollégium könyvtárának történetéhez. In: Uő: *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) Győr, 2014. 231–241.

Források

Liber continens catalogum personarumque officiorum collegii Iaurinensis Societatis Iesu ab anno iubiliaeo MDCC. (1700–1773). Győri Bencés Rendház Könyvtára (Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár állományából) 120b. A 15.

Catalogus discipulorum Jauriensis Gymnasii Societatis Jesu. 1630–1668. Győri Bencés Rendház Könyvtára (Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár állományából) 120b. A 19.

Catalogus discipulorum Jaurinensis Gymnasii Societatis Jesu de annis 1669–1783. Győri Bencés Rendház Könyvtára (Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár állományából) 120b. A 20.

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 25–30. d. (*Collegium Iauriense, Regestrata*)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 204–206. d. (*Collegium Iauriense, Irregestrata*)

JTMRL I. (1773 előtti iratok), 3. d., *A győri jezsuita kollégium urbáriuma* (Urbarium bonorum Collegii Iauriensis Societatis Jesu anno 1646 factum, actum et reformatum anno MDCLXVI) 1646; *A győri jezsuita kollégium számadáskönyve I. 1688–1727*; *A győri jezsuita kollégium számadáskönyve II. 18. század*

Liber Sodalitatis Beatissimae Hungariae Patronae sub titulo Annuntiationis anno 1631 Jaurini ... in Gymnasio Societatis Jesu erectae. (1631–1756). Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, 120b. A 17.

Liber Congregationis B. M. V. ab Angelo Salutatae in Societatis Jesu Gymnasio Jaurini erectae ... anno 1687 (1687–1771). Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, 120b. A 18.

Historia et Acta Sodalitatis Dominorum Ungarorum sub Titulo B. V. Mariae Patronae Hungariae Erectae in Collegio Patrum Societatis Iesu Iaurini. Anno MDCXXXIV. MTA Könyvtára, Kézirattár, Egyház és bölcsélet, 2rét 17. sz.

Veszprémi Érseki Levéltár, Hagyatékok, Pfeiffer János cédulaanyaga, H I/26, H I/27
(a győri kollégium veszprém megyei birtokaira, Veszprém városi és hódoltsági misszióira vonatkozó gyűjtés és részleges feldolgozás)

Der Sieg über den Todt, welchen Maria die unbefleckte Mutter Gottes durch Jesum ihren Sohn erhalten in einer Kirchen-Rede ... vorgestellt ... von R. P. à Matre Dei Ignatius... Raab, [1734]. OSZK 405.900 (Maria de Victoria társulat 100 éves fennállását ünneplő kisnyomtatvány, társulattörténeti résszel)

3.3. Homonna (Collegium Homonnense)

3.4. Kőszeg (Collegium Ginsiense)

3.5. Lőcse (Collegium Leutschoviense)

3.6. Pécs (Collegium Quinqueecclesiense)

Alapítás(ok). A jezsuiták Pécsen 1612-ben missziót alapítottak török misszió (→*Missio Turcica*) egyik állomásaként, amely bő egy éves szünet után 1614 szeptemberétől folyamatosan működött. Pécs 1686. októberi visszafoglalását követően az atyák a belvárosba költöztek, Gázi Kászim pasa dzsámiját még maga a várost elfoglaló Bádeni Lajos örgróf bocsátotta a rendelkezésükre. I. Lipót előbb egy általános tartalmú okmánnyal 1698. december 1-jén hagyta jóvá az alapítást, majd 1699. szeptember 1-jén részletes alapító oklevelet adott ki, melyet Kollonich Lipót esztergomi érsek 1699. október 15-én erősített meg. Ezek az 1687 és 1698 között az Újszerzeményi Bizottság és a Budai Kamarai Adminisztráció helyi tisztviselői által kiadott telekkijelölések és adománylevelek, valamint az

időközben született egyéb birtok- és szőlőadományozások eredményét véglegesítették. 1694. február 5-én Széchényi György esztergomi érsek 50 000 forintos alapítványt tett a pécsi kollégium megalapítására, azonban a jezsuiták az összeget soha nem kapták kézhez.

Státus, intézménytörténet. 1612–86 között a misszió általában két-három rendtaggal működött, 1627 előtt többnyire közvetlenül a tartományfőnök, ezt követően a nagyszombati, 1649-től pedig a győri kollégium joghatósága alatt. Templomként időnként a Budai külváros Mindenszentek templomát használták az unitáriusokkal közösen, máskor a hozzá-, vagy mellépített rövid életű, azonos titulusú fakápolnákat. Lakhelyük 1632-től a közelben, a Tettye-patak partján állt, melyből csak 1695-ben költöztek át új, belvárosi rendházukba. Az intézményt 1697-től rezidenciaként említik a katalógusok, 1731. november 3-án kollégiumi rangot nyert. Iskolát már 1616-tól kezdve tartottak fenn a pécsi jezsuiták, azonban szinte mindig világi iskolamesterek alkalmazásával. A gimnázium hosszú távon 1687-ben jött létre, 1699-ben pedig hat osztályosra bővült. Az alsó két osztályt azonban ezután is gyakran világi tanító vezette. Mária Kongregációt 1699-től, Agonia Christi Társulatot legkésőbb 1700-tól működtettek. 1712-ben konviktust hoztak létre, de az intézmény rövidéletű lehetett. Működése a katalógusok alapján 1724–27 között dokumentálható. 1722-től a horvát elemi iskola vezetését is elvállalták, hitoktatást a magyar és német elemiben is végeztek. A Rákóczi-szabadságharc eseményei miatt az iskola működése 1704–07, a társulatoké 1704–12 között szünetelt, a hatosztályos rendszer pedig csak 1713 körül épült ki újra. Az új kollégiumépület 1716–26 között épült meg, a visszafoglalás óta a kezükön lévő, Gyertyaszentelő Boldogasszony titulusú templom, eredetileg dzsámi pedig az 1702-ben, 1712-ben, valamint 1766–67 végzett külső és belső átalakítások révén nyerte el későbbi alakját.

Birtokok, rezidenciák és missziók, lelkipásztorkodás, egyéb tevékenység. A hódoltság alatt adományokból, hívek szolgáltatásaiból és némi birtokjövedelemből tartotta fenn magát a misszió. A visszafoglalást követő újrakezdekskor eleinte kamarai támogatást és kisebb Pécs-környéki birtokadományokat kaptak, majd 1702-ben megvették Görcsöny falut az udvari kamarától. A város plébániáját 1700-ig vezették, a hódoltság idején gyakran külön világi pap alkalmazásával. 1682–86 között Hosszúhetény és Szebény falvakban is állandó állomást tartottak fenn, de a környékbeli települések lelkipásztori gondozását már korábban is ellátták, a visszafoglalás utáni években pedig nagyszabású térítő tevékenységet fejtettek ki a térségben. A városon kívül egy török sírhelyből már az 1690-es években Xavéri Szent Ferenc és Szent Rókus titulusú pestiskápolnát létesítettek, egy másik dombon pedig 1701-ben kálvária is állt, melyeket maguk is gondoztak. A katalógusok szerint 1715-től mind ez utóbbi feladatot, mind a börtönpasztorációt egy-egy jezsuita atya végezte, gyakran ugyanaz a személy. 1739-ben

épült az önálló Xavéri Szent Ferenc kápolna, szintén jezsuita kezelésben. 1712-re Görcsöny, az 1730-as évek elején Magyarürög plébániatemplomát a pécsi jezsuiták építették újjá, az egyik páter misszionáriusként 1753–75 között három plébánia (Mozsgó, Szalatnak, Lengyel) létrejöttében játszott szerepet mint első adminisztrátor, egy másik 1758-tól viselt magyar misszionáriusi tisztséget. A mai Nádor-szálló helyén a pécsi jezsuiták kocsmát tartottak fenn.

Bibliográfia

Molnár Antal: Jezsuiták a hódolt Pécsen (1611-1686). In: *A katolikus Egyház a hódolt Dunántúlon*. Bp., 2003. 10-120.

Galambos Ferenc: *A pécsi jezsuiták működése 1687–1728*. Bp. 1942. (Kiadványok Jézus Társasága magyarországi történetéhez. Tanulmányok 8.)

Pinzger Ferenc: *Emlékezzünk régiokról*. I–II. Pécs, 1934–36.

Kiss Albin: *A pécsi gimnázium története*. Pécs, 1914. 7–29., 170–173.

Gosztonyi Gyula: *A várostemplom építéstörténete*. Pécs, é.n. [1942] (Pécs műemlékei)

Márfi Attila: A pécsi jezsuiták egyházi témájú színdarabjai a 17–18. században. In: *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Szerk. Fedeles Tamás – Varga Szabolcs Pécs, 2005. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 1.) 273–289.

Bárdos Kornél: *Pécs zenéje a 18. században*. Budapest, 1976. 65–74.

Források

Litterae Annuae missionis Quinque-Ecclesiensis Societatis Jesu. 1687–1724. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Ab 250. XXXIV. (a kalocsai jezsuita kollégium anyagában) = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest. Mikrofilmtár A 8975/I B3

Liber (Rationum) Congregationis Agoniae Christi ab anno 1718 (usque 1784). Pécs-Belvárosi Plébánia, Pécs. Jelzet nélkül

Quinque-Ecclesiae (rendháztörténeti jegyzetek, 1687–1704) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest. Kézirattár Magy. Tört. Ívrét. 133. pp. 501–518.

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 51–53. d. 137. k. (*Collegium Quinqueecclesiense, Registrata*)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 214. d. (*Collegium Quinqueecclesiense, Irregistrata*)

Berényianae gloriae zodiacus, kalendis Maii onomasticum diem celebranti excellentissimo, illustrissimo ac reverendissimo domino domino Sigismundo e comitibus Berényi de Karánts-Berény, perpetuo in Bodok, Dei et apostolicae sedis gratia episcopo Quinque-Ecclesiensi etc. etc. oblatus a Quinque-Ecclesiensi Gymnasio Societatis Jesu anno 1746. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár H 57 (köszöntő versek a pécsi gimnáziumból)

Fridericus Weiser: *A katholikus iskolaügy Magyarországon II. Literae Authenticae exhibentes origines scholarum Hungariae, quas pro informanda juventute post cladem ad Mohács viri catholici condiderunt et dotarunt, reges apostolici confirmarunt.* Fasciculus I. Coloczae, 1882. 68–70., 182–192.; Fasciculus II. Coloczae, 1884. 87–88. (alapítólevélkiadások)

3.7. Pozsony (Collegium Posoniense et Residentia ad Sanctum Martinum)

3.8. Sopron (Collegium Soproniense)

Alapítás(ok). Draskovich György győri püspök leendő kollégium alapítványául 1636-ban a jezsuitáknak adatta át a külvárosban fekvő Krisztus Teste-társulat épületét és a vele egybeépült, Tizennégy segítőszentről nevezett oltárjavadalom Kirchhaus nevű házát a hozzájuk tartozó szőlőkkel. Használatra átadta az egykori johannita Keresztelő Szent János-templomot is, bár formális alapítólevél ekkor nem készült. 1640-ben az egykori johannita konvent épületébe költözött át a gimnázium. Az alapítás jogilag 1650-ig húzódott, amikor az említett javadalmak és épületek mellett Draskovich a – kollégium által már 1643-tól használt – pornói apátság birtokait hivatalosan is átadta és további 40 000 forintos alapítványt tett a kollégium javára. A nemesi konviktus Draskovich hányatott sorsú 40 000 forintos alapítványából 1661-ben lett felállítva Széchényi György győri püspök és Lippay György esztergomi érsek jóvoltából.

Státus, intézménytörténet. Az első rendtagok 1636 őszén érkeztek a városba. Sopron a provinciakatalógusban rezidenciaként 1637-től szerepel, ettől az évtől az iskolai tanítás is megkezdődött. Az ötosztályos gimnázium 1642-re épült ki, amely fokozatosan alsóbb osztályokkal is bővült. A rezidencia 1651. április 17-én rendfőnöki jóváhagyással kollégiumi rangot nyert, az első rektort Turkovich György viceprovinciális nevezte ki. Az éves jelentésekben 1651-től, a rendtartományi katalógusban 1652-től kollégiumként szerepel.

Külvárosi épületeikből (Fövényverem utca, Bécsi utca, Szélmalom utca) 1674-ben költöztek át a belvárosba, ahol az evangélikus egyháztól elvett Szent György-templomot és több Szent György utcai épületet kaptak meg 1699-ig a rendház, a gimnázium és a konviktus céljára. A Keresztelő Szent János-templomot és (gazdasági célokra átalakított) külvárosi épületeiket továbbra is használták.

Birtokok, rezidenciák, missziók. A kollégium a pornói apátság birtokaként kapta meg III. Ferdinándtól, illetve a javadalmat addig élvező Draskovich György püspöktől Pornó, Pokol, Németkeresztes, Beled és Pinkamindszent falvakat. A Vas megyei birtoktest 1643-ban került ténylegesen a kollégium kormányzata alá. Sopron környékén folyamatosan gyarapodott szőleik száma vásárlás és adományok útján. Kisebb birtokrészeket, nemesi házakat és malmokat is szereztek elsősorban Sopron megyében.

Bibliográfia

Robert Schwartz von Megyes: *Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773*. Veszprém, Diözesandruckerei Veszprém, 1935.

Horváth Kristóf: A Soproni Kath. Gymnasium története. A soproni kath. gymnasium alapítása, fejlesztése és a nemesi konviktus. In: *A pannonthalmi Szent Benedek-rend soproni kath. főgymnasiumának értesítője az 1894/95. iskolai évről*. Közli Horváth Kristóf. Sopron, Litfass Károly, 1895. 5–35.

Kuczogi Marcell: A 300 éves gimnáziumunk története. In: *A 300 éves soproni szentbenedekrendi Sz. Asztrik kat. gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről*. Közli Sziklai Jenő. Sopron, Székely és Társa, 1936. 116–158.

Kádár Zsófia: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiora. 1–2. rész. *Soproni Szemle* 65(2011) 4. sz., 381–402. 66(2012), 1. sz., 54–70.

Szabady Béla: Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650). In: *A 300 éves soproni szentbenedekrendi sz. Asztrik kat. gimnázium jubileumi értesítője az 1935/1936. isk. évről*. Sopron, Székely és Társa Könyvnyomdája, 1936. 15–115.

Dominkovits Péter: Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja. (Adatok és szempontok a nyugat-dunántúli vármegyei tisztikarok, nemesi elit társadalomtörténeti feldolgozásához). In: *A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron szabad királyi város 725 évéről*. Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2002. 123–170.

Staud Géza: Iskolai színhátékok Sopronban. 1615–1776. *Soproni Szemle* 31(1977), 1. sz., 11–33.

Márfi Attila: Jezsuita iskolai színhátészás Sopronban. *Soproni Szemle* 57(2003), 4. sz., 317–332.

Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest, Akadémiai, 1984. Katolikus gimnázium, 210–241. (társulatokról)

Források

Historia Collegii Soproniensis. Tom. 1–2. ÖNB, Handschriftensammlung, Cod. 14002–14003.

Originales literae circa Collegium Soproniense 1639, Soproni Evangélikus Levéltár (Sopron)
I. 20.

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 61–67. d. (*Collegium Soproniense, Registrata*)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 218–221. d. (*Collegium Soproniense, Irregistrata*)

MNL GyMSM Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára, Oerteliana, Lad. III. et C (*Acta et negotia R. R. P. P. Jesuitarum et Dominicanorum*)

Nomina studiosorum Gymnasy Societatis Jesu Soproniensis [1707–1773]. MNL GyMSM Soproni Levéltára, VIII. 52. A pannonhalmi Szent Benedek-rend soproni Szt. Asztrik Gimnáziumának iratai, 33. doboz.

GyEL, Győri Káptalan Magánlevéltára, Th. XXVII. 3811–3814. (soproni jezsuitákra vonatkozó iratok)

Album Congregationis SS. Corporis Christi Sopronii S. I. 1698. Győri Egyházmegyei Könyvtár, Ms. I. 51.

Album oder Nahmen-Buch einer hoch-löblichen Bruderschaft der Bitteren Todt-Angst Iesu Christi an dem Creutz ... aufgerichtet in der Kirchen deß H. Georgii Societatis Iesu zu Oedenburg. Győri Egyházmegyei Könyvtár, Ms. I. 50.

3.9. Szakolca (Collegium Szakolczense)

3.10. Ungvár (Collegium Ungvarinense)

3.11. Vágsellye (Collegium Selliense)

4. Rezidenciák

4.1. Eperjes (Residentia Eperiesinensis)

4.2. Esztergom (Residentia Strigoniensis)

Alapítás. Esztergomban Kollonich Lipót győri püspök 1685-ben katonai kórházat alapított, és ennek lelkipásztori ellátására két jezsuitát hívott a városba. A misszió megalapításához 1686-ban Lotharingiai Károly épületeket jelölt ki számukra a Vízivárosban, 1687. március 19-én pedig Széchényi György esztergomi érsek 50 ezer forintos alapítványt tett kollégium és gimnázium alapítására, kifejezetten oktatási célt tűzve ki a jezsuitáknak. A rend generálisa 1687. július 19-én az alapítólevélre vezetett záradékkal elfogadta az alapítványt.

Státus, intézménytörténet. A győri kollégiumhoz tartozó, kórházi és általános pasztorációt egyaránt végző kétfős misszió 1697-ben önálló rezidencia lett, kollégiummá azonban az alapító szándékával ellentétben végül sosem lépett elő. Az 1696-ban indított iskola szintén 1697-ben bővült négyosztályossá, de a Rákóczi-szabadságharc miatt 1705–06-ban csak egy tanárral működött, majd egy időre meg is szűnt. 1714-ben indult újra a tanítás, a négy osztály 1718-ban állt fel, 1729-ben pedig a legfelső két osztályt is megnyitották, így 1773-ig hatosztályos gimnáziumot tartottak fenn nagyszámú tanulóval. A négyosztályos időszakban ugyanakkor az alsó két osztályt szinte mindig világi iskolamester tanította. Az Agonia Christi Társulat már a 18. század első éveiben létrejött, de 1707–15 között a katalógusok alapján szünetelt a működése. Mária-kongregáció csak a hatosztályos gimnáziumban jött létre, első előjárója 1730-ból ismert. A rezidencia eme fénykorában átlagosan 10–11 fő működött Esztergomban. A jezsuiták letelepedésükkor két házat kaptak a Vízivárosban, majd a tartományfőnök segítségével 1690-re egy középkori templom romjain felépült a Xavéri Szent Ferenc kápolnájuk. A szomszéd telkek megvásárlásával kibővített területen legkésőbb 1696-ra rendház, 1702-ben iskola is épült. Az 1706. évi ostrom után császári csapatok szálltak be az épületekbe, melyeket csak 1713-ban kapott vissza a rend. Helyükön, és a szomszédos, 1718-ban megszerzett volt harmincadház helyén 1728-ban kezdődött a mai érseki palota magját képező épületegyüttes építése, ezzel párhuzamosan a korábbi kápolnát iskolaépületté alakították át. A rendházhoz kapcsolódó új, Loyolai Szent Ignác titulusú templom alapkövét 1732-ben tették le, felszentelésére 1738-ban került sor, miután jezsuita laikus mesterek az ezt megelőző három évben elkészítették a berendezését és belső díszítését. Tornyai a jezsuita korszakban csak a templomtető magasságáig épültek fel.

Birtokok, rezidenciák és missziók, lelkipásztorkodás, egyéb tevékenység. Az esztergomi jezsuiták a Széchényi-féle 50 ezer forintos alapítvány mellett a felosztatáskor két kisebb összegű misealapítvánnyal rendelkeztek, valamint 1767-ben Klosz Mátyás háromezer forintos tőkéjét hagyott rájuk, melyből egy helybeli és környékbeli missziókat végző rendtagot kellett eltartaniuk. Ingatlanokat ajándékként és vásárlás útján is szereztek, ezek többnyire városi és

környékbeli szőlők, kertek és rétek voltak, valamint egy majorság Szentgyörgymezőn. Az 1730-as években zajlott építkezések idején a rezidencia komoly adósságot halmozott fel, amelyet évtizedekig nem tudott visszafizetni. 1716-tól a rend végezte az esztergomi erőd katonaságának lelki gondozását a Bakócz-kápolnában, 1721-től 1762-ig egyúttal a várbeli plébániát is adminisztrálva. A plébánosi címet viselő superior helyett a tényleges plébániai munkát általában egy németül tudó atya folytatta. A börtönpasztoráció feladatát szintén 1721-től látta el egy-egy jezsuita.

Bibliográfia

Vojnits Döme: *Az esztergomi káptalani iskola és gymnasium története*. I. Esztergom, 1895.

Pálincás László: *Esztergom XVIII. századi művészeti emlékei*. Bp., 1937. 17–27.

Prokopp Gyula: Az esztergomi Víziváros. *Művészettörténeti Értesítő* 28 (1979) 85–99

Szentgyörgyiné Markovics Ágnes: A Jezsuita Rend helyzete Magyarországon és Esztergomban. *Limes. Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle* 8 (1996) 1. sz. 117–132.

Források

Catalogus Studiosorum... Magyar Nemzeti Levéltár, Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, Esztergom. XII. 3. (esztergomi bencés rendház anyagában)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 67. d., 142. k. (*Residentia Strigoniensis, Registrata*)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 222. d. (*Residentia Strigoniensis, Irregistrata*)

Fridericus Weiser: *A katholikus iskolaiügy Magyarországon II. Literae Authenticae exhibentes origines scholarum Hungariae, quas pro informanda juventute post cladem ad Mohács viri catholici condiderunt et dotarunt, reges apostolici confirmarunt*. Fasciculus I. Coloczae, 1882. 86–88. (alapítólevél-kiadás)

4.3. Gyöngyös (*Residentia Gyöngyösinensis*)

4.4. Komárom (*Residentia Comaromiensis*)

4.5. Nagybánya (*Residentia Nagy-Banyensis*)

Alapítás(ok). 1674-ben a Szepesi Kamara támogatásával, a kassai kollégiumhoz rendelve érkezett az első jezsuita misszionárius Nagybányára. A kurucmozgalmakat követően ismételt megtelepedésükre 1687-ben került sor az országgyűlés által kirendelt Csáky István országbíró által vezetett vallásügyi bizottság révén. Ezt a megtelepedést 1689-ben Csáky István és Fenesy György egri püspök is megerősítette oklevélben, amelyre 1691-ben I. Lipót királytól szereztek megerősítő oklevelet. 1714-ben Mattyasovszky László nyitrai püspök szegedi alapítványát csatolták a nagybányai rezidenciához.

Státus, intézménytörténet. 1674-ben telepedtek meg a jezsuiták. A misszió első időszakában 1677-ben szerepeltek utoljára a katalógusokban. Megtelepedésüket követően hamarosan mindhárom templomot (Szent István, Szent Márton és Szent Miklós-templomok) megszerezték, valamint a városi ispotályt. Igényt tartottak a városházára is, amelyről úgy tartották, hogy a korábbi plébánia épülete volt. Emellett megszerezték a protestáns lelkészek ingatlanjait is, itt alakították ki első székhelyüket. Ez a misszió azonban Thököly Imre és a kurucmozgalom támadása miatt rövid életű volt, 1678 elején hagyták el a szerzetesek a várost. 1687. évi megtelepedésüket követően ismét misszióként működtek. Csak az 1713. évi katalógus említi először rezidenciaként. 1706–1711 között a szécsényi országgyűlés rendelkezései miatt ismét szünetel a rend tevékenysége Nagybányán. 1712-től (egyek források szerint már 1696-tól) gimnáziumuk is van, ez majd a Mattyasovszky-alapítványnak köszönhetően fejlődik négyosztályos gimnáziummá 1714-től. Ezt követően a rend feloszlásáig, 1773-ig zavartalanul működtek a jezsuiták Nagybányán.

Birtokok, rezidenciák, missziók. 1674-től az egykori templomi javadalmakat bírták. 1689-ben Fenesy György egri püspök a rendnek adta a Szent István-templomhoz tartozó városi tizedjövedelmet is. Az első időszakban az ispotályhoz és a Szent Miklós ispotálytemplomhoz tartozó Giródtótfalut is birtokolták, ez 1692 után a minoritákhoz került. 1692-től a Szent István és a Szent Márton templomok voltak jezsuita kézen, az ezekhez tartozó Nagybánya környéki birtokok is a rendhez kerültek: Felső-, Középső- és Alsóújfalu, illetve Lénártfalva.

Bibliográfia

Morvay Győző: *A közoktatás története Nagybányán*. Nagybánya, 1896. (különösen a 20–44. p.)

Mihalik Béla Vilmos: „Ihon már most csak neveti Jesuita...” Két évtized felekezeti küzdelmei Nagybányán (1674–1694). In: *Tanulmányok Badacsonyból. A Fiatal Levéltárosok Egyesületének konferenciája, Badacsony, 2010. július 9–11.* Szerk. Mihalik Béla Vilmos–Zarnóczki Áron. Bp., 2011. 62–71.

Források

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 38–39. d. (*Residentia Nagy-Bányensis, Registrata*)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 208. d. (*Residentia Nagy-Bányensis, Irregistrata*)

JTMRL VI.20. (Szittyay-gyűjtemény), D112/c., *Acta registrata residentiae Nagybanensis SJ* (az MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, Registrata, 131. k. lajstrom alapján készült iratjegyzék)

4.6. Nagyvárad (*Residentia Magno-Varadinensis*)

4.7. Rozsnyó (*Residentia Rosnaviensis*)

4.8. Sárospatak (*Residentia Patakinensis*)

Alapítás. A sárospataki jezsuita missziót a frissen katolikus hitre tért földesúri család, Báthory Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc alapította 1663-ban, az intézmény ez év májusában meg is nyitotta kapuit a külső várban. Az alapítás legfőbb célja a pataki és környékbeli protestánsok térítése volt, mely az ottani református kollégium hatása miatt jelentett komoly kihívást. Báthory Zsófia alapítólevele 1666. január 1-jén kelt, a missziós állomás rezidenciává fejlődésével összefüggésben, benne ingatlanokat és 12.000 forintot adományozott a jezsuitáknak. Az alapítást I. Lipót 1667. július 7-én kelt oklevelével hagyta jóvá.

Státus, intézménytörténet. A 2-3 fővel alapított intézményt már 1666-ban rezidencia rangjára emelték, kollégiummá azonban sosem fejlődött, a feloszlásig rezidencia maradt. A környéken zajló hadi események miatt két hosszabb periódusban is szünetelt az állomás működése: előbb Thököly katonái üldözték el a jezsuitákat 1683-ban, majd az 1686 végi visszatérésük után bő két évtizeddel, 1707-ben kellett távozniuk a szécsényi országgyűlés végzésének értelmében, miután már 1703-tól kezdődően több atrocitás érte a rezidenciát. 1711 márciusától a jezsuiták 1773-ig immár megszakítás nélkül tevékenykedtek Sárospatakon. A rezidenciához rögtön a kezdetektől kapcsolódott iskola, 1666–77 között pedig már négy osztályos gimnáziumot működtettek, az alsó két osztályt legtöbbször világi iskolamesterre, a felső kettőt jezsuita magiszterre vagy páterre bízva. Ezt követően az iskola működése akadozni kezdett: a rendi katalógusok nem tüntetnek fel tanárokat Sárospatakon,

mindössze 1692–97, valamint 1700–06 között, de mindig csak egy-egy személyt, így bizonyára nem volt meg mind a négy osztály. A második elüzetés után 1717-től vannak ismét adataink évente egy tanárra, a négy osztály azonban csak 1725-től indult újra. Az alsó osztályokat 1746-ig általában ismét világi tanár tanította, innentől jezsuita. A poézis és retorika osztályok Sárospatakon sosem jöttek létre, az iskola pedig az egyik legkisebb diáklétszámmal rendelkezett a hazai jezsuita gimnáziumok között. A rezidencia tagjainak létszáma az 1720-as évektől 7-9 fő volt. A 18. század közepétől elszórt adatokkal rendelkezünk azzal kapcsolatban, hogy a jezsuiták – ha nem is folyamatosan – az elemi iskolában is tanítottak. Báthory Zsófia 1666-ban külön alapítványt tett és kőházat adományozott szeminárium (szegény diákok konviktusa) létrehozására, melynek működéséről azonban a katalógusok csak 1669–75-ből, valamint 1730-ból, 1733–44-ből és 1768–72-ből tartalmaznak adatokat. Sárospatakon némileg rendhagyó módon az Agonia Christi Társulatot már 1666-ban létrehozták a jezsuiták, majd mindkét távollétüket követően rögtön újraalapították. Tagjai között az alapítók, Báthory Zsófia és I. Rákóczi Ferenc, valamint II. Rákóczi Ferenc és felesége is szerepeltek. Mária-kongregáció azonban a katalógusok szerint csak 1744/45-ben jött létre. Letelepedésükkor a jezsuiták a reformátusok által használt Vártemplom közelében kaptak házakat Báthory Zsófiától, melyek közül az egyiket 1664-ben kápolnává alakították Szeplőtelen Fogantatás titulussal, a másikat 1668-ra építették át rendházzá. A császári katonaság Wesselényi-összeesküvést követő akciója nyomán 1671-ben a református kollégium épületét és az ispotályt, 1672-ben pedig a Vártemplomot is megkapták, innentől kezdve ez utóbbit használták saját templomukként. A kollégium épületét azonban 1703-ban visszakapta a református intézmény. 1737-ben a templom és a rendház súlyos tűzkárt szenvedett, mely a következő néhány év folyamán került kijavításra. Emellett a jezsuiták Héce városrész anabaptista habán (hutterita morva) telepeseinek lakhelyén már 1683 előtt Nagyboldogasszony kápolnát építettek, térítésükben ezzel komoly részt vállalva.

Birtokok, rezidenciák és missziók, lelkipásztorkodás, egyéb tevékenység. 1666-ban Báthory Zsófia 12.000 forintnyi tőkét, három városi és egy kerttel rendelkező külvárosi házat, valamint Kispatakon egy szőlőkkel és földekkel ellátott majorságot adományozott a rezidenciának, 1671-ben pedig a korábbi református kollégiumi birtokok kerültek a jezsuiták birtokába, köztük Megyer és Király-hegy szőlőhegyek. Legkésőbb az első visszatérésükkor Erdőbényén is szőlőbirtokot szereztek, 1714-ben pedig az udvari kamara a Bodrogolaszi és Szárazsádány közötti Előhegy és Szárhegy promontoriumokon adott nekik továbbiakat. Legjellemzőbb ingatlanjaik tehát a szőlők voltak, ezekből Nagytornyán is rendelkeztek néhányval, pincével együtt. Vásárlással is szereztek tulajdont: korábbi kertjüket kétszeresére

növelték ilyen úton, melyet 1698-ban II. Rákóczi Ferenc kivett a földesúri terhek alól. Báthory Zsófia végrendeletének különböző változatai mind megemlékeztek ugyan a pataki jezsuitákról, de az annak végrehajtása körüli bonyodalmak nyomán végül a rezidencia nem részesült a hagyatékból. A katalógusok szerint 1734–61 között a pataki elöljáró egyben a „szatmári rezidencia javainak adminisztrátora” tisztséget is viselte. A jezsuiták a kezdetektől ellátták Sárospatak plébániáját (noha a katalógusok a plébánosok névsorát csak 1717-től tartalmazzák), az 1750-es években pedig a német plébánia adminisztrátorát is a rezidencia adta. Első éveiktől kezdve, majd 1671-től még intenzívebben a környékbeli falvak pasztorációjában is részt vállaltak, 1672-ben öt plébániát vezettek, Sárospatak mellett pl. Tarcal, Tolcsva és Erdőbénye plébániáit. A Thököly-felkelést követően azonban már világi plébánosok részvételével épült ki az itteni katolikus plébániahálózat, melynek életében a pataki jezsuiták továbbra is nagy szerepet játszottak. A kezdeti időszakban a térítés érdekében gyakran alkalmaztak látványos eszközöket: szabadtéri liturgiákat, körmeneteket, több nyelven prédikációkat, iskoladrámákat tartottak, 1671 előtt gyakran rendeztek nyilvános vitákat a református kollégium tanáraival. 1671-től az ispotály lakóinak gondozását is vállalták, az ezt a feladatot ellátó jezsuiták sora 1717-től folytonos a katalógusokban, amikortól a század közepéig a börtönpasztorációt is a rezidencia egyik tagja végezte a városban.

Bibliográfia

Péter Katalin: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. In: *Egyháztörténeti Szemle* 7/2. (2006) 30–43.

Gyulai Éva: Rákóczi és a sárospataki jezsuiták. In: *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára*. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2008. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 53.) 294–345.

Gyulai Éva: A sárospataki jezsuiták és a hegyaljai plébániák a 17. század második felében. In: *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából*. Sárospatak, 2013. október 3–4. Szerk. Szabó Irén. Sárospatak, 2014. (Folia Collecta II.). 110–145.

Kilián István: Jezsuita iskola és színjátszás Sárospatakon. In: *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából*. Sárospatak, 2013. október 3–4. Szerk. Szabó Irén. Sárospatak, 2014. (Folia Collecta II.). 147–167.

Rennerné Várhidi Klára: A sárospataki jezsuita kollégium naplójának zenei adatai. In: *Zenetudományi dolgozatok 1987*. 87–101.

Források

Pro annuis ex Residentia Societatis Jesu 1663–1753. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Ab 95/1.

Historia domestica S. N. Patakiensis Societatis Jesu. Annales. Diarii Tom. I. 1694–1707. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Ab 96.

Historia domestica S. N. Patakiensis Societatis Jesu. Annales. Diarii Tom. II. 1711–1732. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Ab 95/2.

Historia domestica S. N. Patakiensis Societatis Jesu. Annales. Diarii Tom. III. 1733–1757. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Ab 95/3.

Historia domestica S. N. Patakiensis Societatis Jesu. Annales. Diarii Tom. IV. 1753–1772. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Ab 95/4.

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 54–56. d., 138. k. (*Residentia Sáros-Patakiensis, Registrata*)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 214–215. d. (*Residentia Sáros-Patakiensis, Irregistrata*)

Diarium Pro P[atri] Praeside Congregationis a concionatore Festivali Praefecto Scholarum 1762 in 1763. Sárospatak. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény irattára. Jelzet nélkül.

Kiadott források

Fridericus Weiser: *A katholikus iskolaügy Magyarországon II. Literae Authenticae exhibentes origines scholarum Hungariae, quas pro informanda juventute post cladem ad Mohács viri catholici condiderunt et dotarunt, reges apostolici confirmarunt.* Fasciculus II. Coloczae, 1884. 90–96.; Fasciculus III. Pars I. Coloczae, 1885. 39–97., 404–409., 414–415. (végrendelet és alapítólevél kiadása, további források, főleg elogiumok, katalógusok és a Diariumok részleteinek közlésével)

Visegrádi János: Az 1697-i parasztmozgalom lefolyása Sárospatakon. In: *Adalékok Zemplénvármegye történetéhez XV–XVI.* (16–17. évf.) 1910–1911. I–IV. közlemény: 65–71., 175–180 (1910); 70–74., 165–169. (1911). (a fent említett *Pro annuis...* és a vonatkozó Diarium részleteinek kiadása)

Kilián István: Az Annuae Litterae adatai a sárospataki jezsuita iskola színjátszásáról. In: *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából.* Sárospatak, 2013. október 3–4. Szerk. Szabó Irén. Sárospatak, 2014. (Folia Collecta II.). 168–195. (részletek kiadása az Annuae Litterae bécsi sorozatának köteteiből)

4.9. Selmecebánya (Residentia Schemniczensis)

4.10. Szatmárnémeti (Residentia Szattmarinensis)

4.11. Szepeshely-Szepesváralja (Residentia Scepusiensis)

4.12. Székesfehérvár (Residentia Alba-Regalensis)

Alapítás. A misszió a város töröktől való visszafoglalásakor, 1688-ban jött létre az ostromnál is jelenlévő atyák részvételével. Miséző helyül a város északnyugati részén lévő Veli bég dzsámiját foglalták el, a várparancsnoktól és a budai kamarai adminisztráció helyi tisztviselőitől pedig a kül- és belvárosban egyaránt kaptak ingatlanokat. Ezek, valamint a városban szerzett további épületek és környékbeli mezőgazdasági területek birtokában 1689. augusztus 19-én az Újszerzeményi Bizottság Székesfehérváron járó tagjai erősítették meg a jezsuitákat. Mária Terézia 1752. július 6-án adta ki az addigi ingatlanokra vonatkozó megerősítő, valamint újakat adományozó oklevelét a fehérvári jezsuiták javára.

Státus, intézménytörténet. 1688-tól a misszió eleinte kettő-négy, az 1730-as évektől öt-hét 1747-től pedig tíz feletti számú rendtaggal működött. 1755-ben rezidenciává alakították, amikortól 15-20 fő alkotta a közösséget. A jezsuita oktatás átmenetileg már a 18. század első éveiben elkezdődött, de a kuruc háború alatt 1711-re fokozatosan elhalt, és csak 1724-ben indult újra, 1726-tól négy osztályban. A két legfelső osztály 1737-ben nyílt meg. A jezsuiták a város plébánosaiként igazgatói voltak az 1693-ban megalakult német, valamint az 1703-tól működő magyar elemi iskolának, melyekben azonban világi iskolamesterek tanítottak. A katalógusok alapján a két iskola gondozása 1736-tól dokumentálható, egy-egy erre külön kijelölt rendtag által. Mária Kongregációt 1737-től, Agonia Christi Társulatot már 1733-tól

működtettek, utóbbit a kezdetektől külön a német és magyar tagság részére. Az új kollégiumépület 1742–63 között készült el, 1745–51 között pedig az egykori dzsámi (a jezsuita korszakban Szeplőtelen Szűz templom) helyén felépítették a Nepomuki Szent János titulusú templomukat, melynek felszentelésére a templombelső elkészülte után 1756-ban került sor. Ehhez hasonlóan a rend tulajdona volt már a kezdetektől a nyugati külváros Szent József kápolnája, amely szintén török imahelyből került átalakításra, és amelyhez kert és üvegház is tartozott.

Birtokok, rezidenciák és missziók, lelkipásztorkodás, egyéb tevékenység. A fehérvári jezsuita rezidenciának sem egyházi, sem nemesi javadalma nem volt, hanem kizárólag alapítványi tőkékből és polgári telkekből tartotta fenn magát. Eleinte a kamarától pénz- só- és fajuttatásban is részesültek. Jelentős adományokat tett építkezések céljára az 1740-es évek folyamán P. Vanossi Antal jezsuita tartományfőnök a saját családi öröksége terhére. Alapítványaik közül pedig kiemelkedik br. Amadé Antalné szül. Horváth Simonchics Mária hagyatéka 1752-ben. Letelepedésüket követően szerzett telkeik jórészt a környékben fekvő szántók, rétek és szőlők, valamint külvárosi házak és kertek voltak, ezeket Mária Terézia 1752-ben megerősítette és tovább gyarapította. A város visszafoglalásától fogva a jezsuiták adminisztrálták Székesfehérvár belvárosának plébániáját az annak egyházigazgatási jogállását érintő viták (és egy ebből adódó három éves hiátus) ellenére. Ennek megfelelően ők gondozták a középkori Szent Péter és Pál templomból dzsámivá, majd ismét templommá alakított, rövid ideig Szeplőtelen Fogantatás, majd Szent István titulusú plébániatemplomot, amelyet folyamatos felújításokat és toronyépítéseket követően 1758–68 között építettek át a későbbi székesegyház formájára. Ugyanilyen alapon kezelték a város nagyszámú kápolnáját, különösen hozzájuk kötődik az Agonia Társulat felügyelte Szent Sebestyén temetőkápolna kálváriával (épült 1710), valamint a szintén Szent Sebestyén, valamint Szent Rókus, Xavéri Szent Ferenc és Szent Rozália tiszteletére 1739–41-ben épült pestiskápolna, mindkettő az északi külvárosban. A plébániához szorosan kapcsolódott a Szentháromság titulusú nyugati külvárosi temetőkápolna is, amelyet 1696-tól említenek, rendszeres használata pedig 1744-től adatható. A jezsuiták legkésőbb 1746-tól gyógyszertárat is üzemeltettek, eleinte a rendházban, majd vele átellenben: az utóbbi helyiség berendezése 1758-ban készült. Saját asztalosműhelyük működésére 1744–69 között vannak adatok.

Bibliográfia

Szarka Géza: *A székesfehérvári belvárosi plébánia története*. Szerk.: Csurgai Horváth József – Kovács Eleonóra – Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2003.

Werner Adolf: A székesfehérvári gimnázium története. In: *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterczi rend*. Szerk.: Békefi Remig. Bp. 1896. 181–238.

Fitz Jenő – Császár László – Papp Imre: *Székesfehérvár*. Bp. 1966. 44., 122–126.

Lausmann Gyula: *A ciszterciták székesfehérvári temploma*. Székesfehérvár, 1901.

Bárdos Kornél: *Székesfehérvár zenéje*. Budapest, 1993. 10–50. 137–139.

Kilián István: Iskolai színjátszás Székesfehérvárott a 18. században. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 10*. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1976. 201–257.

Lausmann Gyula: *Székesfehérvár története II. A török kiűzésétől a 18. század végéig 1688–1800*. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1998. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) 153–171. 173–181. 186–188.

Mihályi Ernő: Vanossi Antal S.J. (1688–1757). In: *Győri Szemle* 5 (1934) 147–150.

(http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_Gysz_1934/?pg=150&layout=s)

Források

Historia missionis Alba-Regalensis Societatis Jesu ab Anno Domini 1727 (usque 1772). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Ab 82.

Diarium missionis Alba-Regalensis Societatis Jesu ab anno 1701 usque 1719. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Ab 81.

Diarium missionis Alba-Regalensis Societatis Jesu anno 1720 inceptum et usque 1729 inclusive continuatum. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Quart. Lat. 1133.

Diarium missionis Alba-Regalensis Societatis Jesu anno 1730 inceptum (usque 1741). Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár. No. 5902.

Diarium residentiae Alba-Regalensis Societatis Jesu ab anno 1768 usque 1773. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Ab 83.

Diarium Scholasticum gymnasii Societatis Jesu Alba-Regalensis ab anno 1756–1773. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Kézirattár Quart. Lat. 1490.

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 4. d., 118. k. (*Residentia Alba-Regalensis, Registrata*)

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 197. d. 1–3. t. (*Residentia Alba-Regalensis, Irregistrata*)

Origo et Relatio Residentiae Albensis Societatis Jesu. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár, Collectio Hevenesiana, Tomus XXXIV. 40. (közölve: Podhradczky József: Okmányos közlések. *Magyar Történelmi Tár* VI. (1859) 231–256. 242–243.)

Trsztyanski, Ioannes S.I.: *Ortus et progressus almae sodalitatis B. V. Mariae in coelos Assumptae apostolica auctoritate in gymnasio Alba-Regalensi erectae et confirmatae.* Budaë, 1737.

Fridericus Weiser: *A katholikus iskolaiügy Magyarországon II. Literae Authenticæ exhibentes origines scholarum Hungariae, quas pro informanda juventute post cladem ad Mohács viri catholici condiderunt et dotarunt, reges apostolici confirmarunt.* Fasciculus II. Coloczae, 1884. 208–212. (végrendelet megerősítésének kiadása)

4.13. Szélakna (*Residentia in Windschacht*)

4.14. Túróc-Znióvárálja (*Residentia Turocziensis*)

4.15. Zsolna (*Residentia Solnensis*)

4.16. Gyulafehérvár (*Residentia Alba Iuliensis/Carolinensis*)

4.17. Nagyszeben (*Residentia Cibiniensis*)

4.18. Székelyudvarhely (*Residentia Udvarhelyensis*)

5. Missziós állomások

5.1. Andocs

Státus, intézménytörténet. 1642-ben alapított misszió, működését 1643. november 21-én erősítette meg Wilhelm Lamormaini osztrák tartományfőnök. A török visszafoglaló háborúk kezdetéig (1684) állt fenn, mindvégig egy vagy két rendtaggal. A rendi hierarchiában a győri kollégium kötelékébe tartozott. Előzménye, hogy a pécsi jezsuita misszió tagjai az 1620-as évek végétől tettek missziós körutakat a Balatontól délre eső területeken, Somogy és Tolna megyékben is. A misszió központja az andocsi plébánia és Mária Mennybemenetele (a középkorban Mindenszentek) titulusú templom, egyúttal búcsújáróhely volt. A missziót vezető jezsuita pap mindvégig a veszprémi püspök általános helynöke is volt. A misszió hatósugara elsősorban Somogy megye északi részére, kb. 57-80 településre terjedt ki, amelyeken 15-20 (a korszak végére akár 30-40) licenciátus biztosította a jezsuiták iránymutatása mellett a lelkipásztori ellátást. A jezsuiták andocsi tanítási tevékenységéről, elsősorban licenciátusok képzéséről elszórt adatok tanúskodnak.

Bibliográfia

Molnár Antal: Az andocsi jezsuita misszió 1642–1684. *Levéltári Közlemények* 71(2000)/1–2. sz., 3–31.

Források

MNL OL MKA E 152, Acta Iesuitica, 25. d., fasc. 2., nr. 37. (*Collegium Iauriense, Registrata*, jelentések az andocsi misszióról)

5.2. Bazin (Missio Baziniensis)

5.3. Liptószentmiklós (Missio Sancti Nicolai in Liptovia)

5.4. Nagykanizsa (Missio Canisiensis)

5.5. Nagykároly (Missio Karolina)

5.6. Szigetvár (Missio Szigethana)

5.7. Temesvár (Missio Temesvarinensis)

5.8. Brassó (Missio Coronensis)

5.9. Marosvásárhely (Missio Vasarhelyensis)

Alapítás. A Marosvásárhely környékén lelkipásztori szolgálat nélkül élő vidéki katolikus nemesség kérésére 1697-től katolikus lelkipásztor működött a városban az idős Székely Zsigmond világi pap személyében, aki a feladat nagyságát felmérve 1702-ben a Missio Dacica központjától, a kolozsvári jezsuita rezidenciától kért utánpótlást. Kapi Gábor házfőnök a logika professzorát, Endes Istvánt küldte a vásárhelyi misszióba, aki 1702. szeptember 23-án érkezett meg a református lakosságú városba. A misszió megalakulását az tette lehetővé, hogy októberben Boér Simon fogarasi főkapitány az addig a kisszámú helyi katolikus jótékonyágából élő páternek adományozta nemesi házát, mely a későbbi templom helyén állt. A misszió létrejöttét a Nagyszebenben székelő Gubernium Katolikus Tanácsa hagyta jóvá, egyben neki ítélve a várostól a fiskusnak járó bordézsát. Alapítványra 1711-ben tett szert az intézmény 3000 ft tőkével.

Státus, intézménytörténet. A kezdetben két fővel működő, majd az évtizedek során fokozatosan öttagúvá gyarapodó vásárhelyi misszió sosem fejlődött rezidenciává, azonban rögtön 1702-től iskolát is működtetett, amelybe több nemzetiség katolikus gyermekei, sőt reformátusok is jární kezdtek. A misszió és az iskola működése 1704 folyamán a városban zajló hadi események miatt akadozott, de 1705-től folyamatos volt. 1708-tól világi iskolamester alkalmazásával négyosztályossá bővült az iskola, mivel a szabadságharc hadi eseményei miatt a kolozsvári gimnázium nehezen megközelíthetővé vált a környékbbeliek számára. Emellett a későbbi konviktus alapjait is ekkor rakták le a jezsuiták, amikor négy arisztokrata gyermek számára rendházukban ételmezést és szállást biztosítottak. A szemináriumnak is nevezett, Szent Istvánról elnevezett nevelőházat formálisan Hevenesi Gábor tartományfőnök alapította 1712-ben, amikor a vásárhelyi misszió javára 4000 rajnai forintos alapítványt tett húsz szegény tanuló ellátására. Az intézmény egyik célja a református lakosság térítésének elősegítése volt. A tanítás 1719–20-ban a pestisjárvány miatt szünetelt, ezt követően azonban a konviktusba a járványban elárvult gyerekeket is befogadtak, a továbbiakban pedig az alapításkor megszabott létszám másfél-kétszeresével működött a nevelőház. A legfelső osztályokat végül soha el nem indító iskola tanulóinak száma is emelkedett, 1761-ben elérte a 150 főt. A misszió első fakápolnája Boér Simontól kapott ház helyén épült fel, mellette 1712-ben Hevenesi Gábor további 200 forintjából és a környékbbeliek adományaiból emelték az iskola és konviktus épületét. 1727-ben azonban ezek

céljára egy újonnan vett szomszéd telken épült új ház, mivel 1728–50 között a korábbi helyükön épült fel a báró Sztojka Zsigmond Antal püspök által felszentelt jezsuita templom. 1732-ben a gimnázium kiköltözött a konviktus épületéből, és Francisco Molindes tartományfőnök 1000 forintján új, a templommal szemközti épületet kapott. Ekkorra a templom konviktussal ellenekező oldalán kétszárnyú rezidencia is állt. A gimnáziumra 1771-ben emeletet kezdtek húzni, ezt azonban a feloszlatás előtt már nem sikerült befejezni.

Birtokok, rezidenciák és missziók, lelkipásztorkodás, egyéb tevékenység.

Bibliográfia

Források

Historia Domus 1702–1773. Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltár 456/k. Tematikusan rendezett kötetek, 1. doboz

Diarium missionis Societatis Iesu I–III. Batthyaneum, Gyulafehérvár. cod. 160.

MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak – Erdélyi Kincstári Levéltár – Erdélyi Fiscalis Levéltár F 234 XXII. szekrény 51–64. fasc. = Filmtár X 9334/32455

5.10. Erdélyi misszió

5.11. Török misszió

5.12. Családi missziók

5.13. Tábori missziók

5.14. Egyéb missziók

III. A magyarországi rendházakra vonatkozó források és szakirodalom (1814) 1853-tól

Rendházanként a vonatkozó szakirodalom annotált bemutatása, a levéltári és egyéb kéziratok források számba vétele.

1. *Tartományfőnökség*

2. *Rendházak*

2.1. Budapest – Mária utca

2.2. Érd

2.3. Kanadai rendházak

2.4. Kaposvár

2.5. Kassa

2.6. Kispest

2.7. Kolozsvár

2.8. Mezőkövesd

2.9. Nagykapornak

2.10. Nagyszombat

2.11. Pozsony

Alapítás. 1854-ben Ferenc József osztrák császár, magyar király jóváhagyásával valósult meg a jezsuiták visszatérése Pozsonyba. Beiktatásukat Scitovszky János hercegprímás megbízásából Viber József érseki helynök folytatta le.

Intézménytörténet. Az egykori kollégiumi épületet 75.000 pengőforintért vásárolták vissza adományozóknak köszönhetően, ahová 1854. szeptember 29-én költöztek be. A Szent Salvator-templom átadására 1855. január 6-án került sor. Pozsonyban működött a rendtartomány filozófiai főiskolája egészen 1911-ig, amikor megnyílt az innsbrucki főiskola. Pozsony az 1920. évi trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákiához került, a pozsonyi rendház pedig a kialakuló csehszlovák provincia része lett.

Bibliográfia

Petruch Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. I. rész.* Kecskemét, 1992. (Anima Una könyvek, 4.) 217–281.

Források

Jezuiti v Bratislave / A pozsonyi jezsuita rendház iratai (1624–1949). Archív Hlavného Mesta SR Bratislavy / Pozsonyi Fővárosi Levéltár. (Az összesen 24 tételbe sorolt iratanyag a Társaság első korszakára is tartalmaz dokumentumokat.)

Domicilia – Pozsony. ARSI, Provincia Austriae, nr. 1003., vol. 3., fasc. XVI.

2.12. Szeged

3. *Gimnáziumok*

3.1. Kalocsa

3.2. Pécs

3.3. Szatmár

4. *Lelkigyakorlatos házak*

4.1. Budapest – Manréza

5. *Missziók*

5.1. Taming

5.2. Törökország

